

*ISTORIA ROMÂNIEI. TRANSILVANIA, Volumul I,
Edit. „George Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997, p.647-744.*

Capitolul VI

TRANSILVANIA SUB STĂPÂNIRE HABSBURGICĂ

**Dr. Avram Andea
Aurel Răduțiu
Dr. Nicolae Edroiu**

1. Diplomele Leopoldine
2. Ioan Inochentie Micu-Clain
3. Populație și societate
4. Cameralism, economie și schimb
5. Raționalizare și modernizare administrativă
6. Absolutism și înregimentare militară
7. Politica socială a curții din Viena în secolul al XVIII-lea. Răscoala lui Horea (1784)
8. Supplex Libellus Valachorum

1. DIPLOMELE LEOPOLDINE

În condițiile ocupării țării de către armatele imperiale și a succeselor pe care acestea le repertau pe câmpul de luptă în Ungaria centrală și de sud, pentru stările ardeleni era foarte greu să-și impună propriile dorințe și interese în tratativele care se purtau cu Viena, pentru a obține un act fundamental care să reglementeze pe viitor raporturile principatului cu împăratul. Dificultățile erau cu atât mai mari cu cât, în aceste momente de cumpănă pentru soarta țării, nu toate forțele politice acționau unitar, unii nobili, și dintre aceștia am aminti în primul rând pe conducătorul armatei Mihail Teleki, înțelegând să colaboreze cu imperialii nepermis de mult, încât perspectiva viitorului statutului politico-juridic al țării părea destul de sumbră. Există primejdia mare ca Transilvania să fie încadrată în regatul Ungariei, fapt pe care stările aproape în totalitate îl respingeau, pentru această formulă înclinând mai cu seamă acei dintre nobilii de obârșie din Ungaria care între timp se stabiliseră în Transilvania și acum, în condițiile eliberării Ungariei de sub turci, sperau să-și redobândească domeniile de altădată și de aici interesul străin de altfel ardelenilor, de a vedea principatul integrat și practic desființat.

Înstăpânirea militară a imperialilor în țară a fost și ea întâmpinată cu ostilitate așa cum o dovedesc împotrivițiile orașenilor din Brașov conduși de avarul Gașpar Kreisch și pălărierul Ștefan Steiner, la care am adăuga și rezistențele opuse de orașenii din Bistrița și Baia Mare. Erau mari nemulțumiri și în rândul țărănimii contribuabile, pentru care dieta din iunie 1689 de la Sighișoara a votat o dare de poartă ridicată la nu mai puțin de 250 de florini. Moartea principelui și alegerea ca principe de către stări a fiului Mihail Apafi II, nerecunoscut însă de Viena, pare să complice lucrurile, cu atât mai mult cu cât Franța intră în război împotriva Habsburgilor, iar turcii revin în fața Belgradului, în timp ce oștile generalului Heissler intrate în Țara Românească sunt silite de Constantin Brâncoveanu și tătari să se retragă în Transilvania, fiind urmărite și zdrobite în august 1690 la Zărnești, lângă Brașov. În luptă își găsește moartea însuși Mihail Teleki, iar generalul Heissler este luat prizonier, Poarta ridicând pe tronul princiar, cu ajutorul lui Constantin Brâncoveanu, pe Emeric Thököly. În această situație critică, când părea că soarta Transilvaniei era să scape de protecția imperială, Curtea din Viena se grăbește să dea curs demersurilor lui Nicolae Bethlen care reuși astfel să obțină, după tratative interminabile, actul mult râvnit de garantare în cadrul imperiului a statutului separat al principatului cu instituțiile și dreptul său.

S-a născut, astfel, mult așteptata diplomă din 16 octombrie 1690, a cărei promulgare solemnă a fost întârziată încă opt luni, urmărindu-se ajustarea în funcție de

rezultatele de pe câmpul de luptă. În sfârșit, după multe intervenții și insistențe, inclusiv ale legațiilor străine, a văzut lumina zilei așa-numita *Diplomă leopoldină* din 4 decembrie 1691.

Diploma cu cele 18 puncte va constitui actul juridic fundamental, care va servi de constituție Transilvaniei până la dualism. Teama stărilor de primejdie catolică și de consecințele rediscutării actului secularizării princiare din vremea calvinismului a determinat înscrierea, ca o garanție și o liniștire pentru stări, încă din primul punct a păstrării neschimbate a raporturilor religioase, fiind întărite în drepturile lor cele patru religii recepte. Al doilea punct venea cu asigurări pentru daniile și privilegiile acordate de regi și principii, inclusiv în părțile vestice. Se continua, în punctul următor, cu menținerea legilor țării, adică cu păstrarea Tripartitului lui Werböczi, a Aprobatorilor și a Compilatelor, exceptându-se doar dreptul la rezistență a nobilimii. Erau menținute de asemenea și „constituțiile” și dreptul municipal al sașilor. Aceștia ca și secuii erau păstrați în drepturile și privilegiile lor din vechime. Sașii erau scutiți de obligația găzduirii pentru călătorii și dregătorii în trecere, urmând ca această sarcină să cadă pe seama poștei și a hanurilor care vor fi înființate. Secuii urmau să fie scutiți de dări, cu excepția celor iobăgiți, dar aveau obligația apărării țării pe cheltuială proprie. Cât privește structura instituțională a țării, aceasta urma să rămână neschimbată, dieta, consiliul princiar, unitățile administrative și organele judiciare ale țării păstrându-se cu toate rânduielile lor. În funcții urmau să fie numiți sau aleși numai „indigenii” celor trei națiuni politice, fără deosebire de religie. Tot acestora urma să li se dăruiască și moșiile care prin descendență și necredință ar reveni fiscoșului.

Conducătorul statului sau locțiitorul acestuia urma să fie înălțat dintre nobilii țării fără considerație de confesiune, la fel să se urmeze și pentru general comandantul oastei țării, a cancelarului suprem, a consilierilor intimi, comișilor supremi și căpitanilor secuilor, cu toții doar confirmați de împărat. Aceștia urmau să primească leafă din visteria statului. Era stipulată grija ca să nu li se acorde vreun avantaj în funcții catolicilor, aceștia neputând să depășească cota parte de o pătrime. Se mai stipula ca din consiliul intim să facă parte neapărat judele regesc al Sibiului, ca reprezentant al națiunii săsești. Rămânea ca doar comandantul armatei imperiale din Transilvania să fie un german, dar care să colaboreze cu Guvernul, cu comandantul oastei țării.

În altă ordine se prevedea ca dijmele ținute de nobilime prinarendă să fie lăsate în continuare la fel, arenda revenind fiscoșului. Comerțul rămânea liber ca înainte, iar vămile și tricesimele urmau să fie neschimbate. Obligația țării față de împărat era de 112.500 fl. în timp de pace și 400.000 fl. în timp de război.

Acest pact încheiat de Habsburgi cu stările ardelenne, așa cum apar condițiile sale din *Diploma leopoldină* (1691) era departe de a liniști părțile contractante. Noii stăpâniri îi lipsea reazemul credincios pe care îl putea oferi o biserică catolică puternică, în timp ce bisericile reformate, cu deosebire cea calvină, erau acum stăpânite de teama unor inițiative menite să consolideze pozițiile catolicismului slăbit. Dacă fortificarea acestuia nu părea deocamdată realizabilă prin câștigarea reformaților, cel puțin exista o alternativă, în această privință, prin atragerea la unirea religioasă cu Roma a românilor ortodocși.

Raportul de forțe în plan confesional defavorabil catolicilor nu a scăpat împăratului Leopold încât acesta, sfătuit de iezuiți și intuind avantajele politice proprii ale atragerii românilor la unirea religioasă cu biserica catolică, nu a întârziat să dea publicității patenta imperială din 1692 prin care promitea clerului de rit grecesc unit scutiri și privilegii asemănătoare credincioșilor romano-catolici. Era o ofertă ademenitoare pentru preoțimea română, dar cu toate acestea, tratative pe tema unirii religioase încep mult mai târziu, reușindu-se abia în 1697 să se obțină semnarea de către mitropolitul Teofil și 12 protopopi a actului de unire. Aceasta era înțeleasă ca o „eliberare” de sub biserica calvină, sinodul condiționând unirea de păstrarea neschimbată a ritului și calendarului, urmând să fie acceptate numai cele patru puncte de dogmă considerate de Conciliul de la Florența (1439) deosebitoare între biserica ortodoxă și cea catolică. În schimb se cerea ca uniții să nu mai fie socotiți tolerați și admiși, ci recunoscuți ca fii ai țării (*sed ut partiae filii recepti*), iar laicii să fie promovați în toate slujbele întocmai ca și cei aparținători celor trei națiuni politice și religiilor recepte, tinerii greco-catolici urmând să fie primiți în școlile catolice. Așadar lipsește orice preocupare pentru vreo mărturisire de credință, insistându-se dimpotrivă pe păstrarea nealterată a ritului și pe obținerea drepturilor și privilegiilor bisericii catolice. În acest spirit și cu grija pentru aceleași garanții unirea a fost acceptată și de noul mitropolit Atanasie Anghel care la 7 octombrie 1698 a semnat, împreună cu 38 de protopopi, încă o dată unirea.

Urmarea acestor tratative și semnări de acte a fost promulgarea primei diplome a unirii religioase din 16 februarie 1699, care se referea la toți uniții din cuprinsul imperiului, prevăzând însă că se vor bucura de drepturi și privilegii asemănătoare catolicilor doar fețele bisericești și bunurile acestora. Aceste prevederi restrictive atât prin faptul că lăsau posibilitatea unirii doar cu biserica catolică, cât mai ales că excludeau de la orice drepturi și avantaje pe mireni, au fost de natură să declanșeze puternice reacții de ostilitate. Nobilimea protestantă și religiile recepte reformate solicită ca unirea să poată fi făcută, așa cum promisese însuși împăratul printr-un decret din 1698, cu oricare din religiile recepte ale țării, declanșând o vastă acțiune de

atrageră a românilor la calvinism sau cel puțin de convingere a acestora să rămână la vechea lor credință. Pentru această din urmă opțiune înclină însăși acei dintre ortodocși, marea masă a laicilor nobili și țărani, care se văd înșelați în așteptările lor de însăși diploma imperială care îi ignoră total.

Agitațiile stârnite de nemulțumirile proprii dar și alimentate de nobilime și de oficialitatea principatului, care atacă sensul politic al unirii, ajung să pună în primejdie unirea, de unde noile eforturi ale lui Atanasie Anghel în vederea consolidării ei. Chemat la Viena, înainte de plecare convoacă un mare sinod pe 4 septembrie 1700 la Alba Iulia de la care obține o largă împuternicire pentru a acționa în vederea obținerii unei noi diplome a unirii religioase, care să extindă prevederile ei și asupra mirenilor. Astfel s-a ajuns la a doua diplomă a unirii religioase care poartă data de 19 martie 1701, diplomă în care, după o lungă introducere cu caracter religios, sunt cuprinse în 15 puncte condițiile unirii.

De la început, împăratul Leopold asigură biserica unită și pe slujitorii acesteia de toate drepturile, privilegiile și scutirile de care se bucură bisericile și preoții catolici. Pe viitor, preoții uniți urmau să fie scutiți de orice dare după averile proprii, fiind exceptați de la plata vâmlor la poduri și în orașe, întocmai ca și nobilimea, după cum nu plăteau nici dijmă după pământul bisericesc. Aceeași preoți, sub amenințarea pedepsei împărătești, nu mai puteau fi persecutați, întemnițați și scoși din parohii, tratați ca iobagi și supuși diverselor prestații. De o importanță aparte era prevederea că și mirenii și cei de stare plebeie uniți să fie numărați între Stări și să se bucure de legile și toate drepturile țării, urmând să nu mai fie considerați doar tolerați. Aceste promisiuni pentru laici deschideau perspectiva dobândirii unui statut egalitar pentru uniți de la stare la stare, dezvăluindu-ne totodată sensul politic în care putea fi valorificat actul din 1701.

Diploma venea și cu alte prevederi, precum înlăturarea catehismului „eretic”, adică calvinesc, instituirea unui teolog canonist (*causarum generalis auditor*) pe lângă episcop, menit să supravegheze activitatea acestuia, controlându-i toată corespondența privată, îndeosebi cu domnii români și lumea ortodoxă și cenzurându-i cărțile înainte de tipărire. Mitropolia ortodoxă era acum degradată la rangul de episcopie greco-catolică, pusă în atârnavă ierarhică de arhiepiscopia primată de Strigoni, succesiunea episcopală fiind reglementată în sensul că sinodul avea dreptul să propună trei candidați dintre care împăratul alegea pe unul. Prerogativele episcopului și ale sinodului în materie disciplinară erau restrânse, protopopii și preoții având drept de recurs în cauze spirituale la primatele din Strigoni.

2. IOAN INOCHENTIE MICU-CLAIN

Obținerea diplomei leopoldine din anul 1701 nu a însemnat numai extinderea drepturilor și avantajelor pe care le cuprindea la toți acei dintre români care au îmbrățișat unirea religioasă cu biserica Romei. Dimpotrivă, prevederile cuprinse în actul imperial n-au fost puse niciodată în aplicare, cu excepția clauzelor referitoare la cler, diploma fiind trecută sub tăcere și făcută pierdută. Astfel, românii atât uniți cât și ortodocși rămâneau pe mai departe în aceeași situație de tolerați și admiși, lipsiți de folosința oricăror drepturi civile.

În primele decenii ale secolului al XVIII-lea, conducătorii bisericii greco-catolice, preocupați de reorganizarea și consolidarea propriei instituții episcopale, nu s-au angajat să valorifice pentru români avantajele politice ale actului promulgat de împărat în vederea dobândirii statutului egalitar de la stare la stare, statut râvnit atât de mult de cei trecuți la unire.

Ajungerea în anul 1728 a lui Inochentie Micu ca episcop unit a prilejuit declanșarea din cadrele bisericii a luptei de emancipare națională a românilor ardeleni. Noul vlădică, înnobilit cu titlul de baron și numit deputat „regalist” în dietă, a pus tranșant problema acordării pentru uniți a drepturilor promise solemn prin diplomele din anii 1699 și 1701.

În condițiile luptei declanșate de vlădică, care se sprijină pe unirea religioasă, stările și dieta în opoziția lor înverșunată au invocat pretinsul număr mic, neînsemnat al românilor uniți, nesinceritatea și ignoranța acestora în materie de credință, repulsia față de catolici și religia de rit latin, păstrarea cărților schismatice, oficierea slujbei fără adaosul „filioque”, aderarea la unire strict din interese lumești, politice și materiale etc.

În fața disputelor, a invocării „slăbiciunii” unirii religioase, Curtea de la Viena pentru a se edifica asupra numărului real al uniților a dispus, în 1733, realizarea unei duble conscrieri confesionale a românilor, una de către oficialitățile laice, comitatense și scăunale, alta de către episcopul unit. Rezultatul acestei inițiative a dat câștig de cauză episcopului unit, românii greco-catolici, potrivit conscripției, întrecând, prin numărul de 85857 de familii, pe oricare dintre comunitățile religiilor recepte ale principatului.

Având la îndemână datele statistice astfel obținute, Inochentie Micu se remarcă cel dintâi dintre ierarhii români care înțeleg să valorifice plener consecințele și avantajele politice, ce puteau fi trase din unirea religioasă. De activitatea lui se leagă de acum, tot mai mult, înaintarea către împărat și oficialitățile țării, Guberniu și dietă, a numeroase memorii alcătuite în numele românilor greco-catolici, precum și a celor din Pământul Săsesc sau așa-numitul *Fundus regius*.

Dacă pentru revendicările uniților și ale ortodocșilor din Pământul Săsesc, vlădicul Inochentie avea posibilitatea să invoce acte juridice fundamentale, precum diplomele unirii religioase sau actul privilegial dat sașilor de regele Andrei al II-lea, pentru solicitarea unor drepturi pe seama românilor ortodocși din comitatele transilvane și din Secuime nu puteau fi invocate asemenea argumente.

Revendicările lui Inochentie Micu-Clain privesc, în primul rând, punerea românilor în drepturile promise solemn prin cea de-a doua diplomă a unirii religioase din 1701. Astfel era solicitată egalitatea de la stare la stare - adică de la preot la preot, de la nobil la nobil, de la orășean la orășean și de la țăran la țăran - a uniților cu cei aparținători religiei catolice, acum la mare cinste și avantajată de o stăpânire catolică. În plus, față de această revendicare, episcopul Inochentie Micu reclama pentru clerul și nobilimea greco-catolică recunoașterea ca a patra națiune politică, egală în drepturi cu celelalte trei din Transilvania.

Prin această din urmă pretenție, Inochentie Micu depășea cu mult prevederile diplomei unirii religioase din 1701, fixând termenii ridicării românilor între stările țării. Episcopul de la Blaj mai solicită înnobilări din rândul acestora și reprezentarea lor în Guberniu, dietă, justiție, administrație și în conducerea cetăților, cu un cuvânt în toate dregătoriile țării, invocând cunoscuta sa formulă: „să nu se hotărască nimic de noi, fără de noi și în absența noastră”.

Cu deosebire a insistat asupra dotării materiale a episcopiei sale, mutată de la Făgăraș la Blaj și înzestrată cu o mănăstire și biserică catedrală, asupra dotării clerului greco-catolic și a respectării cu strictețe de către autoritățile publice și domnii de pământ a statutului său juridic, întrucât de acum aparținea unei religii recepte. Se interesează apoi de soarta supușilor iobagi, cerând ușurarea sarcinilor lor prin reducerea robotelor.

Nu a fost ocolită nici problema posibilității frecventării școlilor de fii de iobagi români, ca și practicarea meseriilor în scopul mobilității sociale și în rândul românilor. Pentru ridicarea prin cultură a acestora, Inochentie Micu se preocupă de învățământul sătesc, inițiază școlile de la Blaj, plănuiește un seminar la Cluj și reușește să trimită primii bursieri la Roma.

Episcopul, ca unul de obârșie din Sadu, scaunul săsesc al Sibiului, a ridicat, într-unele din memoriile sale, și problema „concivilității” românilor cu sașii, adică a egalității lor în drepturi. Arăta că aici sarcinile iobăgești ale românilor s-au născut din prestații sub formă de cinste față de dregătorii sași, convertite însă prin abuz de aceștia în obligații permanentizate, că dijmele și pătrimile acestora, luate de la ortodocși de pastorii luterani, se cuvin preoților români, după cum îl nemulțumea și exclusivismul orașelor săsești, solicitând pentru români dreptul intrării în orașe și în bresle.

Pentru toate aceste revendicări Inochentie Micu-Clain a invocat diploma privilegială a sașilor, *Andreanum*-ul din anul 1224. Potrivit acestui act, privilegiile și drepturile Pământului Săsesc s-ar fi convenit, în interpretarea episcopului român, în egală măsură tuturor locuitorilor acestui teritoriu indiferent că erau sași, români sau secui.

Seria de revendicări reluate stăruitor în memoriile sale de Inochentie Micu și sintetizate în 1744 într-un așa numit *Supplex Libellus*, au fost argumentate prin: a doua diplomă leopoldină a unirii religioase din 1701 și *Andreanum*-ul sașilor din 1224; „justiția distributivă” corelată cu utilitatea publică a românilor, ca elemente contribuabile și recrutabile, ei fiind cei mai numeroși, cei mai folositori statului prin faptul că plăteau dările și suportau recrutările militare; dreptul istoric, invocând vechimea, noblețea de origine romană și continuitatea neîntreruptă a românilor în Transilvania.

Acestor argumente episcopul Inochentie Micu le-a asociat, în final, apelul la autoritatea sinodală, convocând la Blaj, în 1744, înainte de plecarea la Viena, un sinod lărgit care i-a încuviințat continuarea acțiunii sale petiționare. Ajuns în orașul imperial, vlădica român din acuzator s-a văzut acuzat, fiind solicitat să răspundă la un „chestionar” de numai puțin de 82 de întrebări. Confruntat cu ostilitatea Curții vieneze și a oficialității, inclusiv a celei ecleziastice, Inochentie Micu a preferat să ia drumul Romei în speranța obținerii unui sprijin din partea papei.

Exilul s-a dovedit însă la fel de amăgitor, episcopul fiind lipsit de ajutor și silit în 1751 să demisioneze de „bună voie”, încât acțiunile sale au eșuat și de această dată. A murit în septembrie 1768 la Roma, părăsit de cei pe care îi dorea sprijinitori și fără a putea vedea împlinite idealurile pentru care luptase întreaga viață cu atâta dăruire. Toate acestea rămăneau drept moștenire a generațiilor viitoare, cu deosebire a celei suplicante de la 1791.

3. POPULAȚIE ȘI SOCIETATE

În marea ei majoritate populația Transilvaniei în secolul al XVIII-lea contiunua să fie o populație agricolă, având la bază tradițiile sociale ale familismului conjugal. O familie era alcătuită în medie din cel puțin cinci membri. În plan social-economic structurile demografice sunt bine cunoscute, inclusiv cantitativ, datorită marilor și repetatelor conscripții ale epocii, care, înregistrând - cu toate imperfecțiunile știute - categoriile fiscale în segmente distincte de populație, ne lasă să întrevădem relativ ușor condiția și apartenența socială (țărani aserviți - iobagi și jeleri -, țărani liberi, nobilime - mică, mijlocie și marea aristocrație -, orașenimea - meșteșugari, negustori, funcționari).

Aceste structuri ne apar suficient de bine conturate și în plan etnic (de naționalitate, limbă și cetățenie: români, unguri, secui, sași etc.), în plan geografic și administrativ (predii, sate, târguri, orașe - cu cetățeni de drept și suburbani - grupate în comitate, scaune, districte și teritorii grănicerești). Mai puțin clară și indecisă cantitativ ne apare populația epocii ca fenomen biologic. În acest domeniu al biodemografiei suntem condamnați încă la estimări aproximative, la considerații vagi, sau chiar la ignoranță. Admitem cu certitudine, la modul general, doar fenomenul de creștere și expansiune demografică, cu calificativul moderată, cu procente ridicate, atât la natalitate cât și la mortalitate, ultima fiind totuși în scădere continuă, caracteristici tipice pentru societățile rurale întârziate, cum este și cazul Transilvaniei.

Dificultatea unui calcul cât de cât riguros vine de la incertitudinea cu privire la numărul populației Transilvaniei la început de secol, respectiv la anii 1690-1720, pentru care nu dispunem decât de estimări aproximative, făcute la nivel minimal, ele însele variind între cifrele de 5/600.000 și 970.000 de locuitori. Pot acestea fi luate în calcul în raport cu cifra de cca 2.400.000 de locuitori cât număra populația provinciei la 1831? Un asemenea spor de populație poate fi admisă numai cu amendamentul că la început de veac populația Transilvaniei depășea cifra de un milion de locuitori. În aceste condiții este mai prudent să conchidem cu privire la sporul populației în acest „secol lung” (până la 1830) că el atinge un procent mai ridicat în țările din estul continentului comparativ cu cele occidentale, dar greu măsurabil. Explicația creșterii populației în Transilvania în perioada de care ne ocupăm a pus în discuție mai mulți factori, unii cu caracter mai general cum sunt: ameliorarea tehnicilor agricole, cu randamente superioare în îmbunătățirea cantitativă și calitativă a mijloacelor de subzistență, anumite progrese ale medicinei și igienei publice, alții cu un caracter special, îndeosebi marea mobilitate în spațiu, cu deosebire migrări masive de populație din Țara Românească și Moldova, estimate astfel de istoricii unguri.

La o analiză atentă a fenomenelor de impact demografic s-a observat însă că nici unul din acești factori, separat sau luați împreună, nu oferă explicații satisfăcătoare. Așa numita „revoluție agricolă” a secolului include desigur progrese, dar mai degrabă la nivelul unui interes entuziast pentru agronomie decât în rezultate generale hotărâtoare. Perioada alternează ani de producție agricolă bună cu ani dificili, de foamete. General e mai degrabă fenomenul de minimă nutriție decât belșugul. Un bilanț pozitiv înregistrează întâi extinderea suprafețelor agricole, cu accent pe creșterea pământului arabil. Se adaugă apoi generalizarea culturii porumbului, introducerea culturii cartofului, în Banat și a orezului. Creșterile rămân însă preponderent la nivel extensiv prin extinderi (defrișări, deșteleniri, hidroameliorații, desecări). Progresul depind în aceste condiții în mare măsură de factorii climatici.

Înregistrările contemporane arată pe parcursul perioadei un număr de cca. 60 de ani „răi”, marcați alternativ de ierni geroase și prelungite, de ploii diluviene însoțite de mari inundații, de călduri excesive și arșiță, însoțite de secetă. Sunt tot atâtea reculuri de producție agricolă care generează penurie, foamete, scăderea rezistenței la boli, epidemii catastrofale de ciumă. La calamitățile naturale amintite se adaugă apoi vicisitudinile istorice. Luate în calcul, acestea sporesc la rândul lor gradul de dificultate al analizei fenomenului demografic, lăsând adesea o amprentă mai adâncă decât primele în evoluția populației.

Desigur, instaurarea regimului habsburgic în Transilvania, în comparație cu regimul anterior, al stăpânirii otomane, aduce un plus de stabilitate politică internă. Stabilitatea la nivelul instituțiilor politice n-a putut însă asigura prin ea însăși aceeași stabilitate în plan social, nici de la început și nici de-a lungul întregii perioade.

Evenimentele secolului, cum au fost răscoala lui Francisc Rákoczi II, tulburările stârnite de unirea religioasă, culminând cu largi mișcări sociale ca acelea a lui Visarion Sarai sau a călugărului Sofronie, cele prilejuite de înființarea regimentelor de graniță, răscoala lui Horea, însoțită de desființarea șerbiei și de dreptul de libertate personală a iobagilor, s-au răsfrânt în gradul ridicat de mobilitate a populației, sporind procentul ei natural cu depopulări la scară socială sau, invers, cu reșezări de populație în funcție de aceste conjuncturi.

Fenomenul este mai vizibil în mărturiile contemporane cu referire la populația românească, nu neapărat pentru că ei românii ar fi cei mai mobili, ci pentru că ei constituie masa, majoritatea absolută a populației, îndeosebi la nivelul populației servile, a jelerilor în special, a categoriile sărace, dezavantajate economic, cele aflate în mai mare mișcare decât alții.

La aceste nivele nici ungurii, nici secuii, proporțional cu numărul lor nu sunt mai stabili. Nu e de ocolit nici faptul că mobilitatea românilor se desfășoară într-un spațiu etnic propriu mai larg, cu o îndelungată tradiție istorică comună, de o parte ca și de cealaltă a Carpaților. Sensul în care ea este preponderentă? Pentru secolul al XVIII-lea s-a dovedit că mai degrabă cei din Transilvania emigrează spre Țara Românească și Moldova, decât invers. Ceea ce nu înseamnă că fenomenul se limitează la stabiliri definitive. Trebuie admis totuși și aspectul bejeniiilor temporare și într-un sens și în altul. Și, iarăși, de remarcat că, statistic, în sens riguros, este greu de cuprins un asemenea fenomen. „Nu e român de aici [=din Transilvania] care să nu fi fost cel puțin o dată în viața sa în Moldova sau în Țara Românească” notează un text contemporan¹, ilustrând tocmai acest „dus-întors” ce caracterizează epoca la scară socială, având la origine cauze multiple, în primul rând și determinant, aspirările

sociale și religioase din Transilvania, sau regimul fiscal și instabilitatea politică caracteristice pentru Țara Românească și Moldova.

Deși Transilvania n-a cunoscut în această perioadă războaie desfășurate pe teritoriul propriu, cu excepția invaziei turco-tătare din 1717, spre deosebire de principatele vecine care rămân în continuare expuse războaielor, campaniilor și ocupațiilor militare ruse, turcești și austriece (în intervalul 1711-1812 șase războaie cu tot ceea ce incumbă, însumând 23 de ani), această provincie n-a fost scutită nici ea de sarcinile militare ce i-au fost impuse în cadrul general de susținere a efortului de război al imperiului, într-o Europă marcată de acute rivalități dinastice. Supusul se vede astfel plasat continuu și din ce în ce mai apăsător într-o ipostază dublă, de militar și de contribuabil, obiect totodată al unei politici demofile la modă în practica despotismului luminat al epocii.

Consecințele de ordin demografic sunt desigur preponderent negative; adâncesc gradul de pauperitate, contribuie la instabilitate socială; în acest sens ia proporții fenomenul dezertărilor, categorie aflată repetat în atenția autorităților, și, deosebit de grav, facilitează epidemiile.

Toți acești factori explică în evoluția demografică ritmuri diferite, cu salturi și căderi, nota dominantă rămânând, cum am arătat, un spor de populație la sfârșitul perioadei ce nu se poate explica în conjuncturile atât de complexe ce o caracterizează decât pe seama unor mecanisme de autoreglare la nivelul comunităților sociale. Nu credem că, exceptând Banatul unde importanța colonizărilor are o pondere notabilă, sporul general în teritoriile Transilvaniei s-ar datora pe seama unor segmente de populație aduse din afara provinciei.

Să urmărim însă mai îndeaproape cronologia conjuncturilor de impact demografic, la scară generală, desigur, pentru că la nivel local sau regional mai restrâns, situațiile pot să difere.

1703-1711: - răscoala antihabsburgică a lui Francisc Rákoczi II, mobilizând un efectiv militar de peste 8200 de oameni, de toate neamurile și din toate clasele sociale, pe un teatru larg de operațiuni militare, cu perturbări demografice, inclusiv emigrări, jafuri, foamete;

1709-1711: - epidemie de ciumă, soldată cu zeci de mii de victime și declin demografic;

1711-1719: - ani alternând anotimpuri ploioase însoțite de mari inundații, cu secetă, generând scumpete, foamete;

1717-1720: - epidemie de ciumă, cea mai violentă cunoscută în Transilvania, cu peste 100.000 de victime;

- 1730-1736: - ani alternând anotimpuri predominant ploioase, cu ani de secetă, cu recolte slabe, agravând subnutriția;
- 1737-1739: - epidemie de ciumă cu răbufniri și în anii următori 1740-1742, făcând 60.000 de morți din cele peste 71.000 de cazuri de îmbolnăviți; mortalitate excesiv de mare și în Banat și în Partium;
- 1746-1749: - invazii pustiitoare de lăcuste, recolte distruse, scumpete, foamete;
- 1755-1757: - epidemie de ciumă, ultima mare epidemie de acest fel în Transilvania; epidemiile ulterioare, din 1770-1771, 1786, 1813-1814, au fost limitate la sud-estul provinciei;
- 1759-1761: - mișcarea lui Sofronie, cu o puternică motivație religioasă, pentru ortodoxie, dar și cu accente sociale, antifeudale, a dat naștere unei represiuni brutale; a făcut necesară o înregistrare mai riguroasă a românilor separat la cele două biserici: ortodoxă și greco-catolică;
- 1784-1785: - răscoala lui Horea, stârnind în întreaga provincie mari convulsii sociale; între consecințe, decretul de desființare a șerbiei;
- 1785- 1787: - ani cu dereglări climatice, alternând ploi, inundații, căderi de grindină, care au prejudiciat recoltele, declanșând scumpete și foamete;
- 1792-1795: - aceleași fenomene, la care s-a mai asociat și secetă și ger; ani de foamete, subnutriția continuă, generând bolile specifice, mai ales scorbutul; ani dificili, ca și următorii din acest punct de vedere, datorită sarcinilor militare sporite în efortul de război împotriva lui Napoleon: recrutări forțate, dări, rechiziții, agravează tensiunile sociale, sporesc instabilitatea socială, cauzează perturbări demografice;
- 1813-1817: - ploi prelungite, recolte proaste, foamete, cu grad de calamitate, „sărăcimea murea pe sub garduri și alături drumurilor”; în 1817 împăratul însuși vizitează provincia.

Un cumul, așadar de factori ce influențează negativ o dezvoltare demografică liniară. Un impact agravant pe fondul unor realități sociale și altfel foarte dure ce caracterizează regimul iobăgesc, în care supusul avea de cheltuit către stăpân nu numai un cortegiu întreg de prestări de bunuri din produsele sale agricole ci și mai mult de 200 de zile lucrătoare pe an cu titlu de robotă. Asupra lui se revarsă apoi sarcinile publice, dările către stat, către armată. O existență la limita suportabilă, amenințată repetabil de stări catastrofale întreține și explică fenomenul masiv al migrației ce caracterizează întreaga perioadă. De aici nu se poate deduce însă nici teoria „depopulării” unor spații geografice întinse, nici teoria „populării” altor spații, în compensație, până la schimbarea în consecință (cazul Transilvaniei) a raportului

numeric între diferite etnii, respectiv a preponderenței românilor care acum, mai ales în a doua jumătate a veacului, ar fi majorat în comparație cu ungurii populația țării.

Nici un izvor nu probează o asemenea modificare, dimpotrivă, izvoarele statistice ale perioadei pot fi mai degrabă interpretate în sensul emigrării românilor din Transilvania în proporție mai mare decât a imigrărilor. Așa numitul lor „nomadism” este în realitate practica tradițională a unor îndeletniciri economice legate de oierit, numită transhumanță, în sistemul căreia se mișcă turmele, nu mase mari de oameni. O statistică din anul 1831, care înscrie toate vitele păstorilor din Transilvania urcate la vârat în plaiurile județelor muntenești în număr de 846.207 specifică și numărul de 4217 ciobani care le însoțesc, ceea ce înseamnă că la o turmă de cca. 400 de oi revin trei ciobani.

Luând seama apoi că populația Țării Românești era (la 1831) de 1.920.590 de locuitori, o migrație masivă de populație din această țară în Transilvania într-o fază precedentă ar presupune o cifră neverosimil de mare a acestei populații. În sfârșit, fenomenul migrației, așa cum apare în izvoarele vremii, se dovedește a fi caracteristic nu în componenta sa de naturalizare, de stabilire definitivă în alt teritoriu, ci în componenta sa de stabilire temporară, doar cât este necesar, pâna apar condițiile propice de revenire la locurile de origine. În epocă termenul care definește fenomenul migrației este băjenie (cu derivatul băjenar), or sensul cuvântului pune accentul tocmai pe acest ultim aspect: băjenia este un „abandon vremelnic”, băjenarul este un „fugar”, un „refugiat temporar”. „Cări săracii bejenari ... o așa nenorocire nici cum li-au trecut prin gând, căci așteaptă să se-ntoarcă înapoi cât de curând”, scria, referindu-se la întâmplările din 1821 în Moldova, prilejuite de Eteria, vornicul Alexandru Beldiman².

Dacă e să facem referiri, de această dată întemeiați pe date mult mai riguroase, referitoare la modificări în structura și numărul populației, acestea s-au petrecut nu prin imigrație ci prin colonizare, și ele au în vedere mai puțin Transilvania propriu zisă și mai mult Banatul și, eventual, Partium. Colonizările au fost rezultatul unei politici oficiale, preocupare constantă a Curții vieneze de sporire a populației în noile sale provincii răsăritene. În Banat spre exemplu, după încorporarea provinciei la Imperiu în 1718 și până spre 1790, au fost așezați un număr de peste 80.000 de coloniști, majoritatea de origine germană, dar și alții ca italieni, cehi, croați, francezi, ceea ce a modificat sensibil structura etnică a populației, fără însă a putea majora elementul românesc autohton, care rămâne precumpănit. Colonizarea s-a făcut nu numai cu popularea în adaos pe seama așezărilor existente ci și prin înființarea câtorva zeci de noi sate. Costurile sociale ale populării Banatului s-au răsfrânt însă mai mult pe seama populației autohtone decât pe seama investițiilor oficiale.

În Principat colonizarea este mult mai redusă, limitându-se la cei cca. 4000 de austrieci („landleri”) aduși, mai mult cu forța, în prima jumătate a secolului, după anul 1734, și așezați, cea mai mare parte în satele din jurul Sibiului.

Noul regim politic al Transilvaniei, ca provincie a Imperiului Habsburgic, n-a adus modificări esențiale nici în ceea ce privește societatea în ansamblul alcătuirilor sale. Ea continuă să rămână o societate adânc divizată, cu aceleași componente de bază ale categoriilor privilegiate, nobilimea, clerul înalt și orașenimea bogată, o pătură relativ numeroasă de țărâtime liberă și în sfârșit marea masă a țărânimii aservite, de iobagi și jeleri. Distincții noi apar, e adevărat, dar numai la nivelul și în cadrul categoriilor impozabile. Deși noul regim pe parcurs s-a străduit să impoziteze și nobilimea, aceasta a reușit să-și salveze imunitatea fiscală, prin tradiție prerogativa fundamentală a condiției ei social-politice, sau cum o exprima un text dietal: „libertatea de căpetenie a națiunii (=nobilimii)”, „întreaga ei lumină a ochilor”. Față cu politica de reforme a absolutismului luminat nobilimea păstrează o atitudine conservatoare. Eliminată sau redusă ca forță politică la nivelul organelor centrale de guvernământ, ea rezistă la nivelul autonomiilor locale, se folosește de instrumentele acestora pentru a-și asigura privilegiile feudale. După prăbușirea sistemului iosefin revine în forță, recâștigând aproape integral vechile poziții predominante în viața politică a principatului, antireformismul epocii precedente, alimentând de acum o ideologie a rezistenței maghiare antihabsburgice cu o pronunțată tentă națională.

Reticența la inovație se vedește și în modul ei de a cultiva un stil de viață tradițional, domeniu în care pătrund cu greu elementele civilizației occidentale cotidiene, altfel foarte costisitoare, pe care și le pot permite puține familii din aristocrația înaltă de conți și baroni. Mai puțin solicitată militar, îndeletnicirile ostășești trec în plan secund, impunându-se treptat gustul pentru o educație și o instrucție de nivel superior în științe, în învățarea limbilor străine, în interesul pentru lectură. Este și perioada întemeierii unor mari biblioteci. Tendințele de modernizare sunt însă mereu frânate de proporția mare a nobilimii mijlocii, mult mai tradiționalistă.

Statistic, nobilimea scutită de impozit, înțelegând aici marea aristocrație și nobilimea mijlocie, cuprindea la 1767 un număr de 4324 de familii, ca număr de persoane, peste 20.500, câte înscrie o statistică din anul 1772, cifră care, socotită a fi sub numărul real, a fost amendată la valoarea de 135.370, probabil de severul guvernator al provinciei Auersperg, în materialele pregătite pentru Iosif II, în ajunul primei sale călătorii în Transilvania. În corpul social are o pondere de peste 6%, mult peste media țărilor Europei Occidentale. În Franța, de pildă, proporția era de 1,3%.

Nobilimea de o sesie și boierimea Țării Făgărașului, categorii impozabile (înscrise distinct în tabelele de dare), care formează pătura nobilimii mici, însumează

cifre care variază: 8317 + 800 de familii în 1765/1766; la 8449 + 737 în 1772 (sau 56.622 + 4.910 de persoane în statistica lui Auersperg); 10.843 + 530 în 1785; 9.752 + 484 în 1795; 11.770 + 638 în 1805 etc. (ani cu cifre relativ apropiate de cele arătate mai sus).

Acestei categorii îi aparțin și cca. 2000 de familii din ținutul Chioar. În principat repartizarea ei teritorială este disproporționată. Mai numeroasă în scaunele secuiești, relativ redusă în comitate, aproape inexistentă în scaunele săsești. Economic, mica nobilime nu se deosebește de țărănimea din sânul căreia s-a ridicat și al cărei stil de viață țărănească liberă continuă să o caracterizeze. Păstrând anumite drepturi politice, în pofida impozabilității la care e supusă, pătura nobilimii mici rămâne și în această perioadă fidelă mai degrabă aspirațiilor unui regim nobiliar decât ale celui reformist practicat de instrumentele puterii centrale.

O pondere importantă în ansamblul societății o deține și acum, la sfârșit de epocă feudală, ba chiar în creștere numerică, pătura țărănimii libere. Înscrisă în statisticile fiscale ale vremii sub titlurile de libertini, români liberi, sași și germani liberi, unguri liberi și secui liberi, ea totaliza la 1765/1766 un număr de 45.637 de familii; la 1772: 50.697 de familii, sau, în statistica Auersperg, 333.508 suflete; la 1785: 64.083 de familii; la 1795: 71.043 de familii; la 1805: 81.540 de familii; la 1821: 81.965 de familii. Teritorial, redusă în comitate, o găsim concentrată în scaunele săsești și secuiești, unde s-a putut menține la adăpostul unor prevederi legislative de autonomie comunală. Deși românilor „liberi” le-a fost contestată cu o înverșunată gelozie „concivilitatea” pe Pământul Crăiesc, socotit a fi teritoriu săsesc în exclusivitate, de unde și supunerea lor la dijme către biserica luterană, satele românești din această zonă de libertăți țărănești s-au bucurat de o dezvoltare economică superioară comparativ cu satele de iobagi din comitate. A contat cu deosebire o motivație mai bine susținută a muncii, ei având șansa unor posibilități sporite de desfacere pe piață a produselor lor, în special în comerțul cu lână și piei de animale.

O categorie aparte a țărănimii libere o formează familiile de grăniceri, locuitori ai satelor din regiunile carpatice ardelene la granița cu Moldova și Țara Românească, militarizate în perioada anilor 1761-1766 și puse sub comanda și administrația organelor militare. După 1766, până la 1769, cu o structură asemănătoare se organizează și granița bănățeană. Aici, la scurt timp după înființare, în 1775, ea era socotită la 63.000 de locuitori. În granița ardeleană statisticile indică următoarele cifre: la 1765/1766: 22.415 de familii; la 1772: 23.077 de familii (*milites limitanei*), în statistica Auersperg 151.923 de suflete; la 1785: 27.435 de familii; la 1803: 131.942; la 1830: 169.061. La cifre apropiate de acestea urcă și populația grănicerească din Banat de-a lungul anilor.

Dar clasa socială cea mai numeroasă din Transilvania o formează populația de iobagi și jeleri.

Statisticile înscriu în Principat cele două categorii astfel:

- la 1765/1766: iobagi 109.190 de familii
 jeleri 50.126 de familii

- la 1772: iobagi 114.602 de familii
 jeleri 50.267 de familii

- (Auersperg): iobagi 754.400 de persoane
 jeleri 357.850 de persoane
 = 1.112.250

- la 1795: iobagi 128.258 de familii
 jeleri 68.106 de familii

- la 1805: iobagi 139.617 de familii
 jeleri 76.678 de familii

- la 1821: iobagi 117.960 de familii
 jeleri 56.710 de familii

Fluctuațiile de creștere, stagnare și descreștere numerică sunt după cum se vede nesemnificative dacă luăm cele două categorii împreună. Creșterile țin pasul cu creșterea demografică generală. Se menține în mare și proporția de 2/1 (iobagi/jeleri). Socotind că, mai ales după desființarea șerbiei la 1785, distincțiile dintre cele două categorii se estompează, se poate observa că în pofida menținerii acestor distincții, mai ales în plan juridic și fiscal, în plan economico-social asistăm la o mai pronunțată întrepătrundere și într-un sens și în altul, de jelerizare a iobăgimii pe de o parte, de încercare a jelerilor în a-și apropia pentru urmași drepturi de moștenire a sesiei.

Iobagii și jelerii formează populația satelor ce alcătuiesc mai mult sau mai puțin compact domeniile feudale, împărțind aici nu numai pământul arător ci și toate celelalte componente ale unei geografii agricole (pășuni, livezi, vii, fânețuri, păduri, ape, munți) cu stăpânii feudali în sistemul tradițional al unor raporturi servile îndelung și meticulos formulate juridic. Deși păstrează încă 2/3 din suprafața agricolă, cu titlu de sesie (iobăgească sau jelerească), față de 1/3 cât se socotește a fi pământul alodial, proporțional cu numărul de familii (țărănime/nobilime), gospodăria agricolă țărănească

continuă să rămână în condițiile date o capacitate economică redusă, atât cât să satisfacă la limita sărăciei necesitățile de trai ale titularilor ei. Nici gospodăria alodială nu se dovedește, în regimul productivității scăzute al prestațiilor iobăgești, respectiv al robotei, a fi capabilă de o reală dezvoltare spre piața agricolă. Ceea ce poate fi disponibilizat dinspre gospodăria supusului iobag se valorifică bănește pentru a acoperi sarcini fiscale către stat, ceea ce s-ar disponibiliza pe ansamblul domeniului în beneficiul stăpânului, se cheltuiește pentru a susține un lux anacronic, cu cota parte destinată stocurilor domeniiale de provizie, ca prevedere pentru anii ce ar putea antrena riscuri de producție.

Lumea rurală a domeniului feudal rămâne o lume închisă, blocată în propriile neputințe de progres, din ce în ce mai evidente, aglomerând contradicții pe care politica energetică de reformă socială a regimului absolutismului luminat o ține încă într-un echilibru fragil și precar. Răscoala lui Horea încercând o lichidare în forță a raporturilor feudale dezvăluie dramatic criza adâncă în care se găsea societatea din Transilvania în ansamblu. Sub presiunea desfășurărilor sale și mai ales a imperativului său major, ce viza desființarea regimului iobăgesc, răscoala dezvăluie totodată limitele politicii reformiste. În plan social, după răscoală, cu toate încercările de revenire la „normalitatea” tradițională a raporturilor feudale, acest lucru n-a mai fost posibil. Declinul acestor raporturi conștientizat de țărănimea iobagă va sfârși prin desființarea lor revoluționară la 1848.

Orașenimea, înscrisă în tabelele de dare sub numele de taxaliști, este la rândul ei o categorie socială compozită și neuniformă. Juridic ea se diferențiază după categoriile de așezări urbane pe care le populează. În ordinea importanței economice, și ca număr de populație, pe primul loc se situează orașele libere regești, 11 la număr în Principat (Alba Iulia, Bistrița, Brașov, Cluj, Mediaș, Sebeș, Sibiu, Sighișoara, Târgu Mureș, și Gherla și Dumbrăveni, cărora li s-a atribuit acest statut în anul 1786), în Partium trei (Baia Mare, Baia Sprie și Satu Mare) și Timișoara, în Banat, cu statut de oraș liber din anul 1781; o altă categorie o formează așa numitele „orașe nobiliare” și târgurile (*oppida*), peste 65 ca număr.

Statistic sunt înscrise în Principat cu obligații fiscale un număr de familii, după cum urmează: la 1765/1766: 13.238 de familii; la 1772: 14.303 de familii, din care în orașele libere regești: 7.507 de familii; în același an statistica Auersperg înscrie ca număr de persoane 48.980 de orașeni în orașele libere regești și 44.740 de locuitori ai orașelor nobiliare și târgurilor; la 1785: 10.791 de familii; la 1795: 10.864 de familii; la 1805: 10.752 de familii; la 1821: 14.054 de familii.

În ordinea mărimii ca număr de populație se situează ca orașe „mari”, desigur la scara Transilvaniei, având peste 10.000 de locuitori doar trei orașe (în recensământul

populației din timpul lui Iosif II): Brașov cu 17.792 locuitori, Sibiu cu 14.066 locuitori și Cluj cu 13.928 locuitori; cu peste 5.000 de locuitori se înscriu: Timișoara (9.479 locuitori), Satu Mare (8.378), Târgu Mureș (5.934), Sighișoara (5.517). Celelalte au sub 5.000 de locuitori. În cifrele notate se cuprind însă în număr mare, alături de „cetățenii” propriu ziși ai orașelor, domiciliați *intra muros*, locuitorii cartierelor din afară, din așa numitele „maiere”, suburbii populate - cu excepția celei din Șcheii Brașovului - de o populație de zileri agricoli. Așa se face că aglomerările urbane păstrează, dezvoltă chiar, acel caracter de amestec între urban și rural al orașelor din Transilvania.

Tabloul rețelei orășenești din Transilvania arată o slabă dezvoltare urbană în secolul al XVIII-lea. Șansele de progres rămân reduse atâta timp cât politica economică a curții vieneze rezervă provinciei sale răsăritene un loc mai puțin decât modest în ansamblul relațiilor de diviziune a muncii între Est și Vest. Activitățile meșteșugărești și comerciale rămân de aceea la nivelele impuse de relațiile tradiționale, legate în principal de piețele de desfacere oferite în principatele de peste munți și la sudul Dunării. Sunt însă mereu stânjenite de nesiguranță, bulversate de prelungitele campanii militare, aici pe teatrul disputelor și rivalităților austro-ruso-turcești.

Dezvoltarea unei burghezii orășenești în sens modern, capitalist, este apoi greu de conceput în contextul unor raporturi predominant feudale de tip agrar. Meșteșugari și negustori continuă să-și exercite profesia în cadre tradiționale, de breaslă, pe baza vechilor privilegii, reînnoite. Progresul e mai mult tehnic, de specializare, de superspecializare chiar. Meseriile de bază s-au diversificat într-o puzderie de subspecialități, nomenclatorul lor însumând circa 120 de poziții. Iată câteva în sectorul prelucrării pieilor: blănari, ciurari, cizmari, șelari, tăbăcari, tecari sau în domeniul țesăturilor, a pănurilor: albitori, boiangii, ceaprazari, (găitănari, firetari), ciorăpări, filatori, funari, imprimari, mătăsari, panglicari, pălării, pănurari, perpetari, pivari, pânzari, postăvari, torcători, tunzători de postav. Ne găsim cu ei în sectorul micii producții meșteșugărești, de atelier redus, producătorul fiind adesea și neguțătorul cu amănuntul al producției proprii. În curs de constituire sunt, mai ales spre sfârșitul veacului și primele decenii ale secolului următor, și stabilimente de tip industrial (manufacturi, mici fabrici), care au de înfruntat însă o slabă susținere investițională ca și un cadru juridic inadecvat, ambiguu și obstaculant. Instalarea unei fabrici de arnici în hotarul satului Hăghig stârnește plângerea sătenilor pe la 1809 care cer autorităților să transfere și asupra fabricii obligațiile (în esență feudale) care apasă asupra lor (slujbele urbariale, erariale și „cătănești”) de vreme ce se împărtășesc din beneficiile locului³. Adnotările reprezentantului fabricii pe marginea punctelor cuprinse în cerere contrapun două mentalități diferite, contradictorii. Pe de o parte, mentalitatea celor care

trăiesc „după iușul (=legea) nemeșesc” cu obligații servile, pe de alta, mentalitatea „industriașului” punând la baza întreprinderii sale principiul muncii „libere”. E cumpăna celor două lumi, la răscrucea trecerii de la feudalism în lumea pieții capitaliste.

Componenta mai dinamică a orășenimii o formează negustorimea, mai ales negustorimea antrenată în comerțul internațional. Statistic, în tabelele de dare se cuprinde, cel puțin o parte din negustorime, sub titlu de taxaliști. Ea poate fi regăsită însă la rubricile speciale sub nume de evrei, greci, armeni, bulgari. Însușind cifrele de la aceste nominalizări vom observa o creștere numerică de la o înregistrare la alta: la 1765/1766: 508 de familii; la 1772: 584 de familii, sau în statistica lui Auersperg 5.814 suflete; la 1785: 632 de familii; la 1795: 740 de familii; la 1805: 942 de familii; la 1821: 1220 de familii. Organizați în companii comerciale, înzestrate cu privilegii și statute proprii (la Alba Iulia, Brașov, Sebeș, Sibiu), negustorii numiți generic „greci”, între ei și greci, dar și aromâni, bulgari, sârbi, albanezi, și desigur români ardeleni sunt purtătorii unui comerț activ, acoperind o zonă geografică largă. Iată o biografie ilustrativă, cum este cea a lui Mihail Ioan Țumbru. Născut în Macedonia, își începe ucenicia în „meșteșugul” comerțului de timpuriu. Stabilizat în 1782 la Brașov se căsătorește cu Paraschiva, fiica negustorului român de acolo, Ioan Boghici, obținând cetățenia chesaro-crăiască. Relațiile lui comerciale se distribuie între Timișoara, Lugoj, Ciarova, Belgrad, Vârșeț, Panciova, Zemlin, Târnovo, Pesta, Lipsca, Brașov, Făgăraș, Sibiu, Gherla, Iași, Galați, București, Viena, Salonic, Constantinopol etc. Profesionist al afacerilor s-a inițiat nu numai în practica schimburilor ci și în teoria contabilității, studiind manualele de specialitate cumpărate de la Viena. El este organizatorul și contabilul acestei intrepide case de comerț susținută cu capital de socrul său în tovărășie și bogatul negustor craiovean Hagi Stan Jianu. Obiectul activității este comerțul în toată gama formelor sale: export, import, tranzit, cu bumbac, lână, ceară, vopsele pentru textile, piei, mătase, pânzeturi, vin, pește, grăsimi, untdelemn, zahăr, cafea ș.a. În centrele amintite are angajați proprii, un personal numeros, cu care întreține o bogată corespondență, de obicei în limba greacă, limba de afaceri în această zonă europeană. Are însă și prăvălii permanente pentru negoțul cu amănuntul la Sibiu, Timișoara, Pesta și Viena. Foarte profitabilă s-a dovedit „tovărășia” cu tăbăcarii din Săcele, investind masiv în activitatea acestora. Le finanțează achiziția de piei brute de pe piața Țării Românești, ca și materialele necesare prelucrării lor, îndeosebi scumpele din Bulgaria, pe care sub formă de cordoane le livrează fie meșterilor armeni la Gherla, fie negustorilor la Viena. Din profitul afacerii casa Țumbru încasează 2/3, 1/3 fiind partea secelenilor. Abilitatea lui se vedește apoi în speculațiile pe piața valorilor mobiliare, în așa numitul zaraflic cu galbeni sau cu cambii. Pe ruta Viena - București -

Constantinopol, și într-un sens și în altul, în funcție de conjuncturi favorabile, întâlnite și sesizate prompt, aceste valori sunt vehiculate, sfidând atâtea riscuri, cu profituri substanțiale. Mai ales în această ipostază negustorul brașovean se dovedește a fi un remarcabil precursor al lumii financiare moderne.

În acest sens se mișcă și alte întreprinderi productive și negustorești în Transilvania, exercitând o presiune spre liberalizarea activităților economice, de desființare a monopolurilor și privilegiilor de tipul autonomiilor feudale. Tendința este evidentă în numeroasele demersuri ce asaltează autoritățile după 1820.

Un regim aparte îl au în sistemul fiscal al epocii minierii, spălătorii de aur, tăietorii de sare și plutașii, înscriși ca atare fiecare în poziție distinctă. Statistic numărul lor laolaltă apare astfel: la 1765/1766: 1.671 de familii (numai mineri și plutași); la 1772: 4.080 de familii sau în statistica Auersperg, 26.860 de persoane; la 1785: 8.537 de familii; la 1795: 8.861 de familii; la 1805: 9.579 de familii; la 1821: 8.755 de familii. Sub raport social aceste categorii pot avea condiții diferite: între ei unii sunt proprietari, alții sunt iobagi sau jeleri, alții fiind simplii lucrători salariați (cazul minerilor). Tendința este de sporire a angajaților liberi, salarizați.

În sfârșit, conșcripțiile fiscale mai înscriu sub numele de țigani (domiciliați, separat corturari și nomazi) și vagabonzi, ceea ce am numi categoria marginalilor în societate. Statistic numărul lor arată astfel: la 1765/1766: 12.053 de familii; la 1772: 10.932 de familii sau în statistica Auersperg, 71.950 de suflete; la 1785: 12.106 de familii; la 1795: 12.439 de familii; la 1805: 13.313 de familii; la 1821: 9.626 de familii, cifră mai mică decât precedentă, probabil ca urmare a mortalității ridicate la această categorie defavorizată, cauzată de devastatoarea foamete din anii precedenți.

Sub numele de „alții”, fără specificare, conșcripțiile mai adaugă un număr nesemnificativ de familii: 81 de familii la 1765/1766 sau 121 de familii la 1805.

Recapitulând, populația impozabilă din Principat distribuită după categoriile fiscale arătate cuprinde ca număr de familii un total de:

- anul 1765/1766: 264.715, cu rectificarea din 1768/1769 la 303.831;
- anul 1772: 302.986;
- anul 1785: 326.191;
- anul 1795: 338.094;
- anul 1805: 344.950;
- anul 1821: 301.164.

Cifrele indică la modul general o evoluție plauzibilă. Ea se desfășoară de-a lungul secolului în aceleași structuri învechite, pe care încercările de reformă nu le-au putut modifica.

Căderea marcată de numărul mai redus al populației impozabile la anul 1821, cu peste 43.000 de familii față de înregistrarea de la 1805 se înscrie în tendința de scădere a numărului țărănimii aservite datorită unui proces istoric caracteristic amurgului relațiilor feudale. La aceasta se adaugă depopulările în urma foametei din anul 1817. Iată, mai în detaliu de cifre, acest proces.

1805: 216.295 de familii de iobagi și jeleri;

1808: 214.255 de familii de iobagi și jeleri;

1815: 193.218 de familii de iobagi și jeleri;

1821: 174.670 de familii de iobagi și jeleri.

Celelalte categorii impozabile, în lumina înregistrărilor cantitative, nu denotă modificări esențiale, cu excepția țărănimii libere în ușoară și continuă creștere: 45.637 de familii în 1765/1766 - 81.965 de familii în 1821.

Mai puțin cercetată rămâne încă problema categoriilor neimpozabile. Conform reglementărilor erau scutiți de dare (*exempti*) și nu apar de regulă în tabelele fiscale nobilimea, nobilimea mare și nobilimea mijlocie, până la stăpânul de moșie care avea cel puțin trei iobagi. Sunt scutiți de dare și categoria supușilor alodiali, așa numiții curialști, argați, slugi, vizitii, alte persoane cu familiile lor aflați în slujba stăpânului care nu au sesii iobăgești sau jelerești. O parte a preoțimii, în temeiul unor reglementări speciale, este și aceasta scutită de dare. Se mai adaugă scutiri temporare, scutiri speciale pentru neputincioși, nou veniți, calamitați.

Un corectiv puternic mai e de avut în vedere în aprecierile pe marginea cifrelor populației impozabile, acela al neînregistrărilor, fie din motive tehnice, fie mai ales din fraudă, prin mituirea funcționarilor, prin acoperirea supușilor de stăpânul feudal al moșiei, prin sustrageri de la înscriere, prin abandonul locului în momentul înregistrărilor. Cu toate aceste rezerve, tabloul populației Transilvaniei în lumina criteriului fiscal ne oferă o imagine veridică a unei dimensiuni fundamentale cu privire la societatea epocii, adânc divizată. Pe de o parte, o masă de supuși platnici din contribuția cărora se asigură întreținerea unui stufos aparat administrativ, dar mai ales cheltuielile enorme ale structurilor și funcționării armatei imperiale, pe de altă parte nobilimea scutită, și ea în număr mare, încărcând, indirect, prin volumul scutirilor, quantumul contribuției celorlalți.

Noul regim aduce în Transilvania inovații nu numai în domeniul politicii fiscale. El intervine și stabilește propriile relații și cu biserica, diferențiat, în funcție de religia diferită a supușilor săi. Inițiază și în acest domeniu cercetări proprii, pune în lucru conscrierea clerului, a supușilor. Ne oferă și aici o largă și bogată imagine a societății ardelenе în această nouă ipostază, esențială pentru imaginea de ansamblu, cu atât mai mult cu cât apartenența la o religie sau la alta este revelatoare pentru

identificarea etnică a locuitorilor țării. Pe confesiuni populația Transilvaniei a fost înregistrată de mai multe ori de-a lungul perioadei noastre. Reținem din numeroasele statistici contemporane cifrele lui Auersperg, din anul 1772, iarăși cu precizarea că sunt cele mai ridicate, însumând pe ansamblu o cifră globală apropiată de aceea privind suma categoriilor fiscale.

Conform înregistrărilor guvernatorului, confesional, populația se prezenta astfel:

- ortodocși:	bărbați	536.175
	femei	506.942
		1.043.117
- greco-catolici:	bărbați	113.318
	femei	109.538
		222.856
- calvini:	bărbați	133.246
	femei	128.512
		261.758
- luterani:	bărbați	118.009
	femei	126.630
		244.639
- catolici:	bărbați	87.118
	femei	86.963
		174.081
- unitarieni:		53.545.

Conscripția nu înregistrează și alte confesiuni. Din conscripții precedente aflăm însă că la rubrica „alții” (decât confesiunile de mai sus) se înscrie cifra de cca. 10.000 de suflete.

În 1772 populația Transilvaniei era așadar de cca. 2.010.000 de locuitori, din care populație contribuabilă peste 1.858.000. Din populația totală a țării majoritatea absolută o reprezenta populația românească în proporție de 62,98%, cu 1.265.973 de suflete, de religie ortodoxă și greco-catolică. Urmau ungurii și secuii (calvini, unitarieni și greco-catolici), în număr de 489.384, adică 24,35% și sași luterani în număr de 244.639 de suflete, adică 12,17%.

În Partium, la o populație estimată a fi fost în anul 1787 de cca. 692.000 de locuitori (din care o parte în teritorii din fostele comitate Bihor și Satu Mare care astăzi aparțin Ungariei, iar altă parte din fostul comitat Maramureș, Ucrainei), populația

românească (ortodocși 275.510 și greco-catolici 98.948) reprezenta peste 54%, față de unguri (reformați 182.300, catolici 126.286) cu peste 44%, evrei 6.268, adică 0,9% și germani (luterani 2.250) cu 0,32%.

Pe categorii sociale proporțiile sunt asemănătoare cu cele din Principat.

În Banat estimări ale populației pentru același an, 1787, indică o populație de peste 695.000 de locuitori, din care cca. 130.000 aflați în granița militară.

O statistică din 1797 îi înscrie etnic astfel: 394.228 de români, adică 56,72%, 147.050 de sârbi, adică 21,15% și 126.634 de germani, adică 18,22%. Așadar, și în Partium și în Banat, dar în proporție ceva mai redusă decât în Principat, românii formează majoritatea absolută a populației.

În istoria veacului nu e de mirare că problema românească cade cu greutate, cu o greutate specifică, atât în politica Curții vieneze în Principat, cât și în cercurile administrativ-politice ale provinciei. Ea devine o problemă centrală, din ce în ce mai acută pe măsură ce esența și dimensiunile ei se conștientizează la nivel propriu. E susținută de însăși ponderea românilor în ansamblul corpului social.

O pondere masivă întâi în masa țărănimii aservite, de iobagi și jeleri, aproape în întregimea lui poporul român din Transilvania se confunda în iobăgime. Răscoala lui Horea a fost cu precădere răscoală de iobagi români. Elementul românesc e apoi mereu în creștere în suburbiile orașelor în acele „maiere” ale Bistriței, Mediașului, Sibiului, Albei Iulii, și ale altora, pătrunde treptat în structurile funcționărești, animă în cadrul companiilor „grecești” comerțul. Aspiră în Scheii Brașovului la statutul de cățăneni egali cu locuitorii cetății propriu zise. Accede în teritoriile graniței militare la funcții de comandă, ofițerești, năzuind dinspre toate categoriile sociale la instrucție și educație culturală, spre cărturărie, spre școli proprii. Este un efort general de edificare spirituală proprie. Nu le sunt străine nici sentimentul libertăților țărănești, de tradiție în teritoriile scăunale sau în districtele Făgărașului, Hațegului sau Chioarului, Maramureșului, nici chiar orgoliul nobleței de blazon. Nu întâmplător începe să se afirme acum ideea unei nobilimi proprii, care să fie reprezentativ națională. Ne găsim doar într-o societate dominată de principiul privilegiilor aristocratice. O afirmă Supplexul din 1791, o găsim la Șincai, o reclamă în cele din urmă necesitatea programului revoluției. E de recuperat pentru națiune - cere la 1848 Bărnuțiu în *Discurs* și „acest ram nobil” al neamului, pentru că „ramul numai fiind în legătură cu arborele înverzește”.

Societatea civilă a Transilvaniei ia act de condiția proprie dezvoltării sale într-un proces lent, e drept, dar ireversibil, inclusiv în mediul românesc. Transpunerea în plan politic, prin aspirații cu caracter politic, spre o dezvoltare modernă stăpânește deopotrivă mediile responsabile ale ungarilor, sașilor și românilor. Convergente în programele sociale, aceste aspirații s-au dovedit în cele din urmă puțin pregătite, dacă

nu chiar inaptes să fuzioneze într-o doctrină comună a dezvoltării generale. O experiență istorică dură și de lungă durată, anulează prin adâncimea contradicțiilor sale de ordin social șansa unei dezvoltări moderne, capabile să le dezlege echitabil. Înverșunarea de a le găsi o soluție națională diferită s-a dovedit a fi o formulă ireconciliabilă.

O societate modernă, a îndreptăririlor egale pentru toți locuitorii Transilvaniei, nu era posibilă operând doar substituirii în natura contradicțiilor sociale. Transferul de privilegii de la o clasă socială numai la una din „națiuni”, minoritară și social și etnic, și-au lăsat amprenta în dezvoltarea istorică ulterioară cu sechele vii până astăzi.

4. CAMERALISM, ECONOMIE ȘI SCHIMB

Prin tratatul de pace încheiat între Habsburgi și turci în anul 1699 la Karlowitz s-a ajuns la redimensionarea continentului european, realizându-se trecerea de la Mica la Marea Europă, de la Europa clasică la Europa Luminilor. De acum s-a statornicit o nouă geografie politică europeană și un nou echilibru politic între Imperiul Otoman și cel Habsburgic, acesta din urmă devenit un veritabil *Imperiu Dunărean*.

Schimbările teritoriale au atras după sine din partea Habsburgilor reconsiderarea conceptului de imperiu și un efort susținut de creare a unei noi structuri etatice. Acestui vast și complex program politic de reorganizare internă i-a fost asociată preocuparea pentru integrarea economică a noilor teritorii dobândite, inclusiv a principatului Transilvaniei și Banatului. Viena stăruie pentru realizarea unei economii unitare bazată pe un comerț intern convergent spre capitală și provinciile ereditare și un altul extern orientat spre Balcani și Levant.

Această politică economică austriacă și-a găsit suportul doctrinar în sistemele mercantilist-cameraliste ale lui Johann Joachim Becher, Wilhelm von Schröder și Johann Wilhelm von Hörnigk iar cadrul juridic de realizare în tratatul comercial și de navigație încheiat cu Poarta Otomană la Passarowitz (27 iulie 1718) și în statutul de *porto franco* acordat orașelor Triest și Fiume (1719).

De la începutul secolului al XVIII-lea, factorii politici au căutat să servească noua concepție economică, fiind treptat câștigați de ideea mercantilistă că armata, justiția și administrația nu mai puteau fi întreținute doar din veniturile furnizate de fiscalitate, de unde atenția îndreptată spre producția economică a supușilor. Astfel statul a trecut la o politică economică de organizare, protejare și dezvoltare a industriei și comerțului. Au fost înființate manufacturi și companii comerciale înzestrate cu largi privilegii, au fost adoptate măsuri vamale protecționiste împotriva concurenței străine

și s-a promovat o politică de expansiune economică în vederea deschiderii de debușeuri.

Produsele manufacturate în capitală și în provinciile ereditare, inferioare calitativ celor engleze, franceze sau germane și confruntate cu restricțiile politicii mercantiliste occidentale, au fost nevoite să ia drumul Sud-Estului European și a Orientului. Orașele Triest și Fiume, prin posibilitățile lor portuare la Adriatică și Mediterană, urmau să devină treptat principalul instrument maritim al comerțului austriac, după cum același rol urmau să-l îndeplinească diferitele companii comerciale ale negoțului de uscat, cu deosebire cele „grecești” din Ungaria și Transilvania.

Pentru ca negustorii și produsele manufacturate austriece să poată pătrunde cu succes spre Balcani și Levant, Austria avea nevoie de un tratat comercial avantajos cu Turcia, care să asigure comerțului său un statut egalitar celui francez și englez. Un asemenea tratat a fost semnat în 27 iulie 1718 la Passarowitz, prin el reglementându-se raporturile comerciale dintre Austria și Turcia în spiritul, am spune, al clauzei națiunii celei mai favorizate. Se asigura libertatea comerțului și a navigației pe mare și Dunăre, negustorii, supuși austrieci (*sudiți*) sau otomani (*turcomeriți*), putând face comerț în cuprinsul Imperiilor Romano-German și Otoman atât pe uscat, cât și pe apă, cu tot felul de produse din țara lor exceptate prohibiției. O singură dată la intrarea sau ieșirea mărfurilor dintr-un stat în altul urma să se plătească o taxă vamală de 3% *ad valorem*. Pentru supravegherea bunei desfășurări și a siguranței tranzacțiilor comerciale Viena, prin reprezentantul său la Constantinopol, avea dreptul de a numi consuli, viceconsuli și agenți în toate centrele comerciale din Imperiul Otoman.

Acest tratat comercial și de navigație, reînnoit în anul 1739 și recunoscut perpetuu prin actul încheiat de Habsburgi cu Poarta la 20 mai 1747, a avut consecințe pozitive atât pentru dezvoltarea porturilor menționate, cât și a companiilor mijlocitoare ale comerțului de uscat între Germania, Europa Sud-Estică, Levant și Italia. În privința comerțului pe apă un rol deosebit l-a avut *Sinedul de comerț* din 24 ianuarie 1784, care completa tratatul de la Passarowitz, acordând drept de liberă navigație vaselor comerciale sub pavilion austriac pe întreg cursul Dunării, ca și în apele Mării Negre, fiindu-le îngăduită trecerea prin toate strâmtoarele Imperiului Otoman. În acest context comerțul Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești, considerate părți ale celor două puteri semnatare ale tratatului, a putut beneficia și el, în secolul al XVIII-lea, de avantajele cadrului juridic oferit de sistemul comercial austro-turc inaugurat la Passarowitz.

De pe urma regimului de ocupație militară prilejuită de războaiele austro-turce și de nevoia consolidării noii stăpâniri habsburgice în principatul Transilvaniei situația economică a țării, cu deosebire cea a comerțului, se prezenta dezastruos la începutul

secolului al XVIII-lea. Astfel, o *Specificatio universarum rerum et mercium* întocmită pentru anul 1701, despre valoarea și cuantumul importului, exportului și comerțului de tranzit al principatului, dezvăluia un import de mărfuri în valoare de 799,080 de florini, în timp ce exportul se ridica doar la 422,360 de florini iar tranzitul se cifra la suma de 60000 de florini.

Pentru redresarea situației Curtea din Viena a intervenit cu o serie de măsuri economice prohibitive, restrângând libertatea comerțului, fapt care a nemulțumit breslele ardeleni și a stârnit protestele stărilor întrunite în dietă. Acestea considerau că măsurile servesc politicii vieneze de dezvoltare a producției industriale din statele ereditare și că sunt potrivnice intereselor economice ale Transilvaniei. Din această confruntare cu politica mercantilistă imperială și pentru a veni în sprijinul integrării comerțului țării în cel al imperiului s-a ajuns în anul 1703 ca Nicolae Bethlen să refacă, în acord cu noile idei ale lui Ioachim Becher, mai vechiul său proiect privitor la o *Societate de comerț ardeleni*.

Proiectul prezenta calea îmbogățirii Transilvaniei printr-un comerț activ, valorificator al resursele naturale ale țării, urmând să fie exportate prisoasele și importate din străinătate materiile prime de lipsă care odată prelucrate și reexportate trebuiau să aducă un câștig însemnat. Exploatarea minereurilor și a sării, precum și creșterea vitelor, urmau să constituie, ca pe timpul lui Gabriel Bethlen, sursa exportului, pentru înlesnirea căruia se impunea ameliorarea transportului navigabil pe Someș, Mureș, Olt și Tisa. Transilvania, prin poziția sa geografică, putea deveni și un intermediar, un *locus deponendis et permutationis*, cu rosturi însemnate în comerțul dintre Orient, Europa Apuseană și Nordică. În circulație trebuia păstrată numai moneda bună, a cărei ieșire din țară să fie pe cât posibil împiedicată iar locuitorii, cu deosebire meșteșugarii, să practice mai multe îndeletniciri aducătoare de venit.

Cum toate acestea nu puteau fi realizate decât de o companie de comerț, asemănătoare *Companiei Indiilor Orientale din Belgia*, se impunea înființarea acesteia, urmând ca ea să controleze, începând cu arendarea vămile, întreaga activitate comercială *en gros* a țării, rămânând pe seama micilor negustori doar negoțul cu amănuntul. Astfel, ex-cancelarul Nicolae Bethlen urmărea să obțină de la împărat o reglementare avantajoasă a comerțului principatului și privilegii în favoarea exclusivă a negustorilor ardeleni.

Dacă acest proiect de organizare a comerțului Transilvaniei a fost bine primit de Viena, în schimb dieta țării l-a găsit inaplicabil din lipsă de capital și de teamă față de concurența negustorilor străini, cu deosebire englezi, restrângând totul la oferta unei „*tovărășii*” pentru exportul de vite în care să fie implicați și domniii Țărilor Române. Eșecul acestei inițiative economice a îngăduit, pentru un timp, rămânerea pe mai

departe a comerțului ardelean atât în mâna sașilor, cât mai ales a companiilor de negustori greci, armeni și evrei, companii care intervin și obțin de la împăratul Leopold reînnoirea mai vechilor lor privilegii comerciale.

Faptul a stârnit nemulțumirea negustorilor sași, care se vedeau pe mai departe concuși, încât aceștia, la 2 ianuarie 1710, împreună cu o parte a fruntașilor politici ai Universității săsești, se întrunesc la Sibiu, hotărând înființarea unei *Societas mercatoria Cibiniensis* ale cărei statute excludeau pe negustorii greci, evrei, armeni, bulgari și români. Solicitarea de către sași, în 1712, pe baza statutelor acestei societăți, de privilegii comerciale de la împărat nu a dus la nici un rezultat, soluționarea problemei fiind încredințată și mereu amânată de Guvernul ardelean.

Dacă în Transilvania inițiativele de reorganizare pe baze noi a activității comerciale au eșuat, în schimb preocupările similare din Banat, cu statutul său de domeniu al coroanei, au avut alte șanse, guvernatorul Mercy reușind, în 1723, să întemeieze *Societatea comercială din Timișoara*. Aceasta urma să susțină prin negustorii proprii comerțul oriental al monarhiei, să valorifice exportul Banatului, Olteniei și Transilvaniei, export constituit mai ales din produse miniere, animale și ceară. În același timp, trebuia să promoveze, în detrimentul Veneției și Raguzei, orientarea spre Viena și porturile libere ale acesteia din Marea Adriatică, Triest și Fiume, a comerțului Turciei și Țărilor Române.

Exportul produselor metalurgice bănățene, cu deosebire a aramei, a ajuns curând să dobândească o mare importanță în expansiunea economică austriacă. Astfel, în anul 1733, comercializarea aramei din Banat, având drept client principal Imperiul Otoman, aducea fiscului venituri de 146000 de florini, suma fiind depășită doar de cea a exportului de vite, cifrată la 185000 de florini.

Pentru susținerea acestui comerț a fost necesară dezvoltarea mineritului și a metalurgiei bănățene în care sens oficialitățile au promovat o politică de colonizare de specialiști aduși din regiunile cu tradiții metalurgice ale monarhiei, precum Slovacia, Boemia, Moravia, Stiria, Carintia, Tirol, Luxemburg, Saxonia, etc. Dezvoltarea manufacturilor metalurgice din Banat a fost determinată, în primul rând, de bogățiile subsolului și favorizată de lipsa breslelor meșteșugărești cu acțiunea lor prohibitivă. Fiscul a putut interveni aici în deplină libertate pentru a organiza buna funcționare a mineritului, fiind înființate patru oficii montanistice (*processus metallici*) în timp ce pentru sistemul arendării către particulari au fost adoptate o serie de prevederi în cunoscutele regulamente miniere, *Bannatisches Bergsystema* (1736) și *Ordonanța maximiliană* (1741). Aceste preocupări au avut drept rezultat o creștere însemnată a producției metalurgice bănățene, destinată atât exportului, cât și satisfacerii comenzilor militare și civile ale statului sau nevoilor proprii ale locuitorilor provinciei.

În eforturile sale de sporire a veniturilor tezurariatului, noua stăpânire habsburgică, confruntată în prima jumătate a secolului al XVIII-lea cu numeroase și costisitoare războaie, a căutat să încurajeze exploatările miniere nu numai din Banat, ci și din Transilvania. În principat au fost reluate și intensificate exploatările minelor de aur și de argint din regiunile Zlatnei și Băii de Arieș, Rodna, Baia Mare și Baia Sprie. S-a acordat atenție și extragerii fierului de la Ghelar și Rimetea, precum și sării de la Ocna Sibiului, Turda, Cojocna, Dej și din alte părți.

Progresele realizate în această direcție nu au fost însă spectaculoase, producția de minereu și sare înregistrând o creștere lentă, ca urmare a lipsei de investiții și de înnoiri tehnice, veniturile obținute fiind folosite nu în interesul principatului, ci al imperiului.

De-abia după mijlocul secolului, în condițiile pierderii Sileziei cu resursele sale și a demarării reformelor structurale ale absolutismului luminat, se face simțită intervenția mai hotărâtă în spirit mercantilist a statului pentru dezvoltarea mineritului și a industriei ardelenе, aceasta din urmă stânjenită de exclusivismul breslelor. Împotriva monopolului exercitat de acestea asupra producției au fost luate măsurile din 1769, măsuri care, din cauza rezistenței meșterilor breslași, nu au putut fi puse în aplicare și asupra cărora a trebuit să se revină în anii 1771 și 1777. Acum sunt tot mai frecvente intervențiile tezurariatului pentru luarea în regie proprie a exploatărilor miniere, pentru modernizarea și „tehnizarea” acestora, fiind sprijinite în același timp inițiativele manufacturiere, iar dieta este solicitată să dezbată și să legislaze facilități pentru aceste activități productive.

Rezultatele adoptării acestor măsuri nu au întârziat prea mult, înregistrându-se curând progrese însemnate. Astfel, aminti pe cele din domeniul extracției aurifere, al sporirii numărului de topitorii și de ateliere pentru prelucrarea fierului, al deschiderii unor noi saline și al înființării de manufacturi. Ca urmare, veniturile fiseului din minerit au crescut considerabil, ajungând în 1761 la suma de 285049 de florini pentru exploatările din Transilvania și Banat.

Pentru sporirea producției extractive și valorificarea superioară a acesteia au fost aduși specialiști străini și instalații perfecționate din alte regiuni ale imperiului, fiind încurajate totodată și îmbunătățirile tehnicii miniere datorate unor inovatori autohtoni, cu o îndelungată practică, precum românii Munteanu Urs și Idu Crăciun, constructori de șteampuri și spălătorii de aur cu un randament sporit, apreciate chiar de Curtea din Viena. Progrese tehnice remarcabile au fost realizate și în domeniul extracției salinare, aici remarcându-se inovatorii Aloisius Russbazki și Mészáros György.

Un aspect nou, semnificativ pentru afirmarea tendințelor capitaliste în industria extractivă transilvăneană din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, l-ar reprezenta constituirea de societăți pe acțiuni. Astfel, negustorul Iacob Slavcovici din Zlatna era, la 1784, acționar la mai multe mine cu un capital de 9292 de florini, în timp ce investițiile sale în afaceri comerciale și cămătărești nu se ridicau decât la 5000 de florini. Printre acționarii de la minele aurifere din Zlatna s-au numărat și alți negustori ardeleni, alături de care actele vremii consemnează chiar nume de preoți români și țărani mai înstăriți.

Măsura dezvoltării elementelor noi economii pare a fi pusă cel mai bine în lumină de eforturile și reușitele înființării, peste voia breslelor, de manufacturi și „fabrici”. Susținerea acestora din urmă era cu atât mai necesară cu cât producția breslașă era departe de a corespunde cantitativ și calitativ cerințelor și exigențelor consumului local, așa cum rezultă și din raportul anchetei întreprinse din înalt ordin la 1755 de contele Haugwitz și inspectorul Procop.

În dorința de a stimula dezvoltarea industriei principatului Maria Tereza dispune, în martie 1766, Cancelariei aulice transilvane să caute mijloacele de ameliorare a breslelor și manufacturilor din țară, iar Guvernul este solicitat să înainteze un raport despre situația și funcționarea acestora, despre mijloacele care le-ar putea ajuta să progreseze și să-și desfacă mai ușor producția de postav spre Turcia și Polonia. Toate aceste întrebări rămân fără răspuns, Guvernul ardelean mărginindu-se doar la încheierea unui contract cu Societatea comercială din Triest care să furnizeze negustorilor ardeleni mărfurile de lipsă și să le asigure exportul propriilor produse.

Împărăteasa nemulțumită instituie, prin decretul din 11 februarie 1769, o comisie specială care să se ocupe de reorganizarea și încurajarea industriei și comerțului ardelean. Datele culese de aceasta de la orașele săsești Sibiu și Cisnădie erau descurajatoare și preconizau drept măsuri o mai strictă respectare a statutelor de breaslă și o restrângere a activității industriei casnice românești din Mărginime. În privința comercializării produselor textile în afara țării răspunsul breslașilor din Cisnădie era: „exportul postavurilor noastre în Țara Românească și Turcia nu poate fi nici măcar nădăjduit, deoarece în acele regiuni se țese abaua, care pentru îmbrăcămintea de acolo e mult mai fină și mai comodă, decât marfa noastră. Polonia nu o cunoaștem”. Evident, soluțiile propuse și răspunsul dat erau departe de a corespunde principiilor politicii mercantiliste, dezvăluind neputința breslelor în cauză de a se adapta cerințelor Curții vieneze.

Spre deosebire de breslași din Sibiu și Cisnădie cei din Brașov s-au adaptat mult mai bine realităților economice, renunțând la unele reglementări restrictive de breaslă în favoarea propriilor interese negustorești. Sașii brașoveni au înțeles nu atât să

lupte împotriva țesutului țărănesc românesc, cât să-i valorifice producția, fie și prin negustori străini breslelor, reușind astfel să-și păstreze mai vechea poziție pe piața Bucureștilor și să răspundă postulatelor mercantiliste vieneze. Numai așa, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, Brașovul a putut realiza din comerț un câștig anual de aproape un milion și jumătate de florini.

În cadrul industriei textile din Transilvania meșteșugul postăvăritului ocupa locul principal, postăvăriile fiind deținute în cea mai mare parte, la mijlocul secolului al XVIII-lea, de breslele tradiționale, precum cea din Sibiu care cuprindea nu mai puțin de 80 de membri, din Brașov cu 40 de meșteri sau din Cluj care dispunea de 20 de ateliere pentru țesutul lânii. O manufactură propriu-zisă în acest domeniu nu a luat ființă decât pe la 1800, inițiativa datorându-se oculistului român Ioan Piuaru Molnar. Întreprinderea a fost ridicată la Sadu, în scaunul Sibiului, cu concursul unor specialiști din Boemia, ajungând să funcționeze numai ca torcătorie cu 44 de lucrători localnici. Din cauza dificultăților create în desfacerea producției de țesătorii sași manufactura a ajuns în stare falimentară, fiind salvată doar cu prețul arendării către sibianul Carol Albrich.

Într-o vreme în care dezvoltarea industriei textile se lega de introducerea torsului și țesutului mecanic, asemenea inițiative nu puteau lipsi nici în Transilvania. Astfel, Wilhelm Zimmermann solicita și obținea, în 1806, dreptul de a instala la Brașov „o mașină de scărmanat lâna și de tors firele de bumbac și lâna”. Răspândirea unor asemenea mașini începe cu adevărat abia în 1815, când postăvarii brașoveni aduc din străinătate „un mașinist să le facă mașini de tors fire fine”.

Aceeași preocupare de lărgire a producției se întâlnește și la meșterii pânzari care beneficiau acum atât de abundența inului și a cânepii, cât și de bumbacul importat de companiștii greci. Ca urmare, pe lângă mai vechea manufactură de pânză de la Timișoara, în 1755 a fost deschisă la Sighișoara țesătoria de bumbac a lui Leonhard Spindler care producea pânză și muselină, ajungând curând să acopere consumul intern și să ofere o parte din producție exportului.

Pentru acoperirea lipsei firelor și pentru răspândirea noii tehnici a toarcerii la mașină autoritățile au preconizat, dar fără rezultat, înființarea unui număr de 50 de școli speciale, în care să fie instruite, pe parcursul a 10 ani, nu mai puțin de 15000 de femei.

Un loc aparte în peisajul industriei textile bănățene și ardeline din secolul al XVIII-lea l-au ocupat manufacturile de mătase menite să suplinească importul țesăturilor costisitoare aduse până acum din străinătate. Industria mătăsii la noi a început din inițiativa regimului austriac cu împământenirea procedeelelor cultivării duzilor și a creșterii viermilor de mătase, precum și a toarcerii și țesutului firelor de

gogoși, folosindu-se specialiști din Italia de Nord. Prin grija guvernatorului Francisc Mercy a fost înființată o primă manufactură la Timișoara, în cartierul *Fabrica*, preluată în administrare, din ianuarie 1735, de italianul Clemente Rossi. Războiul austro-turc din anii 1735-1739 și răscoala antihabsburgică care l-a însoțit au pus capăt acestei manufacturi, edificiul său primind o destinație militară iar instalațiile fiind strămutate mai târziu la Vârșeț, orașul Timișoara cunoscând o reluare a acestei activități textile doar la finele secolului.

În Transilvania, începuturile producției de mătase se leagă de numele italianului Giovanni Gallarati, numit, prin ordinul imperial din 15 august 1785, inspector al culturii mătăsii din principat. Prin stăruințele proprii și a colaboratorilor săi a contribuit la răspândirea plantațiilor de duzi și a creșterii viermilor de mătase, întocmind în acest scop și o lucrare în germană, tradusă ulterior în română și maghiară. Mai mult, Gallarati și-a investit întreaga avere personală într-o manufactură înființată la Sibiu și înzestrată cu vopsitorie, mașini de tors, 24 războaie de țesut și specialiști străini, aduși din Italia, München, Viena, Lemberg și București. Între anii 1790-1799, din cauza concurenței și a lipsei de capital producția de mătase a acestei manufacturi a rămas relativ modestă, fapt care a dus la întreruperea activității sale.

O soartă similară se cunoaște că a împărtășit, din aceleași cauze economice și pe fondul devalorizării monetare cauzate de războaiele napoleoniene, și „fabrica” de mătase de la Oradea, înființată în anul 1793 din inițiativa nobilului Ludovic Rhedey în asociere cu conducerea comitatului Bihor.

Inițiativele nobiliare din domeniul manufacturier au avut preponderență în secolul al XVIII-lea cu deosebire în industriile de potasă și de sticlă, mari consumatoare de material lemnos ce putea fi oferit doar de moșiile cu păduri întinse. Apoi, procesele de fabricație ale hutelor de potasă și sticlărilor reclamau, pe lângă specialiști, un mare volum de muncă auxiliară necalificată de care dispunea doar nobilimea stăpână de iobagi. Astfel se explică că aproape toate manufacturile de acest fel au aparținut unor mari feudali, precum familiile conților Károlyi, Kálnoki, Kemény și Teleki, la care am adăuga pe baronul Löwenthal, episcopia romano-catolică de la Oradea, Universitatea săsească și fiscul, acesta din urmă cu renumita „glăjărie” de la Porumbacu de Sus. Întreprinderile erau exploatate fie în regie, fie în arendă, negustorii implicându-se adesea în asemenea activități, așa cum a fost cazul sticlăriei de la Zălan a contelui Kálnoki luată în arendă, prin anii 1777-1781, de o „tovărășie” de negustori români din Brașov.

Sporirea aparatului birocratic cu activitatea sa scripturistică, lărgirea rețelei școlare și amplificarea preocupărilor culturale deservite de tipar au dus în secolul al XVIII-lea la creșterea cerințelor de hârtie, de unde marele număr al morilor de hârtie

care funcționează. Meșteșugul continuă o mai veche tradiție, îmbogățită acum cu tehnica „*holenderului*” pentru prepararea pastei, iar manufacturile de acest fel sunt cele mai numeroase, fiind înființate atât de familii nobiliare și stat, cât și de instituții eclesiastice și comunități orășenești.

Tabloul producției „industriale” din Transilvania, Banat și Partium ar putea fi completat și cu alte activități meșteșugărești și manufacturiere, cum ar fi cele din domeniile boiangeriei și pielăriei, al băuturilor de fermentație (*berării*) și distilație (*rachiu*), al săpunului și materialelor de construcție etc. Toate acestea, însă, nu ar face decât să confirme concluziile care se pot desprinde din exemplificările deja enumerate.

Astfel se constată că intervenția statului s-a realizat în primul rând în extracția și prelucrarea metalelor și a sării, bunuri regaliene valorificabile fără întâmpinarea vreunei împotriviri din partea stărilor și a breslelor. Practicile etatiste din industria textilă au fost mai puțin hotărâte, statul reglementând prea mult și investind prea puțin, cu excepția poate a manufacturilor de mătase, dar care lipsite de capital și concurate de mătasea statelor ereditare au falimentat. Manufacturile de potasă și sticlă au rămas precumpănitor nobiliare, fiind legate de resursele forestiere ale marilor domenii. La fel s-a întâmplat și în celelalte compartimente economice de mai mică importanță, încât noua stăpânire habsburgică, chiar în epoca absolutismului luminat, a eșuat în încercarea de a pune bazele trecerii de la o economie predominant agrară și meșteșugărească la una manufacturieră și de mare productivitate, destinată comerțului. Dificultățile etatismului cameralist au rezultat și din păstrarea puterii economice de către nobilime, succesul politicii economice depinzând în mare parte de receptivitatea acesteia.

Constatarea rămâne la fel de valabilă și pentru dezvoltarea agriculturii, singuri stăpânii de moșii fiind în măsură să investească pentru modernizarea inventarului agricol și restructurarea radicală a sistemelor de culturi. Dar, Curtea din Viena, conștientă de importanța agriculturii de mijloc de procurare și asigurare a hranei oamenilor, a intervenit și în acest domeniu al economiei spre a trezi interesul pentru cultivarea rațională a pământului, pentru aclimatizarea unor plante de cultură mai puțin sau deloc cunoscute și pentru promovarea unor sisteme de cultură mai productive. Etatismul impregnat de fiziocratismul vremii a încercat să depășească tradiționalele instrucțiuni domeniiale, care aveau mai mult un caracter administrativ, pentru a răspândi un bogat material cu caracter agrotehnic tipărit sub formă volantă și de broșuri sau transmis în formă manuscrisă comitatelor și orașelor.

Au apărut astfel numeroase cărți de economie agrară tălmăcite pe înțelesul țăranului român, cărți de popularizare a unor „învățăături” privitoare la mai buna „lucrare a pământului”, „plămădirea și păstrarea vitelor și păsărilor casnice”, „sporirea

stupilor”, „prăsirea pomilor”, „sădirea bumbacului”, „cultura tabacului” și a „cânepei”, „creșterea frăgarilor” și „cultura viermilor de mătase”, „agonisirea viței de vie sau măiestria de a face vin, vinars și oțet”, „facerea sirupului și zahărului” etc. Intelectualii însăși, precum Gheorghe Șincai, Ioan Piuariu Molnar, Petru Maior, Simeon Maghiar, Nicolae Horga Popovici, Grigore Obradovici, Ioan Thomici și alții, s-au lăsat tot mai mult atrași de acest efort de „luminare” al țaranului, contribuind la nașterea unei literaturi izvorâtă din principiile cameralismului și agrotehnicii timpului.

Dacă tehnica agricolă s-a resimțit prea puțin în articulațiile sale de pe urma acestor eforturi reformatoare, în schimb s-a realizat împământenirea și răspândirea unor noi plante de cultură, precum cartoful, sfecla de zahăr, plantele furajere, la care am adăuga extinderea cultivării legumelor, tutunului, pomăritului și viței de vie, gospodăria țărănească ajungând să producă mai mult și în mai mare măsură pentru piață.

Dar, dincolo de aceste progrese limitate, eficiența etatismului și rezultate sale economice au rămas, atât în agricultură cât și în domeniul producției manufacturiere, încă modeste, departe de așteptările inițiale ale oficialității. Aceasta a acționat, trebuie să recunoaștem, cu destulă nehotărâre pentru dezvoltarea economică a Transilvaniei, preferând constant autarhiei principatului dependența sa strânsă față de comerțul și produsele manufacturate la Viena și în statele ereditare.

5. RAȚIONALIZARE ȘI MODERNIZARE ADMINISTRATIVĂ

Regimul politic habsburgic din Transilvania evoluează în secolul al XVIII-lea în direcția accentuării caracterului absolutist al puterii monarhice și al sporirii intervenției statului în aproape toate compartimentele societății. Monarhul își afirmă absolutismul în măsura în care acționează fără restricții și control, fără divizarea puterii cu stările și ordinele, cu nobilimea și orășenimea. Absolutismul apare astfel, dacă nu social, cel puțin politic, ca o negare a feudalității. Dar această putere absolutistă nu însemna despotism, monarhul recunoscându-și anumite limite derivate din însăși concepția sa despre stat inspirată din preceptele noii filozofii politice iluministe la care subscrie. Astfel Maria Tereza, cât mai ales Iosif al II-lea consideră că puterea absolută nu mai trebuie exercitată în spiritul dreptului divin, ci în virtutea dreptului natural și a contractului social prin care poporul le-a delegat-o și în slujba căruia trebuie pusă.

Primele caracteristici ale acestui absolutism luminat apar în Transilvania și în părțile vestice odată cu diversele proiecte și realizări de reforme militare și fiscale ale lui Carol al VI-lea și Maria Tereza. Acestea se cuvin a fi asociate soluțiile oferite de

practicile reformiste mai vechi din Țările de Jos și de sugestiile venite dinspre științele camerale cu literatura lor mercantilistă și fiziocrată, dinspre dreptul natural și filozofia politică a vremii. Astfel necesități interne și modele din afară, cu deosebire din Prusia lui Frederic al II-lea, practici și lecturi, consilieri reformativi și profesori din universități își conjugă energiile și eforturile pentru a reforma societatea existentă. Dar cu toții, generoși în crezul lor, văd în stat principalul mijloc de realizare a schimbărilor, evident pe calea reformelor, de unde și preocuparea de reformare înainte de toate a administrației sale ca pârgie de realizare a politicii etatiste.

Transilvania secolului al XVIII-lea ne oferă astfel imaginea unei prefaceri a administrației sale care a devenit treptat, mai cu seamă sub Iosif al II-lea (1780-1790), servitorul devotat al monarhului luminat în efortul de constituționalizare, de uniformizare a structurilor cu evoluții diferite, încercându-se impunerea provinciilor separate altădată principiul omogenității și unității lor politice. Sigur absolutismul putea realiza acum în secolul al XVIII-lea, suprimarea distincțiilor și învingerea rezistențelor, dificultăți care apăreau nu atât în formularea edictelor, ordonanțelor și instrucțiunilor, cât mai ales în aplicarea lor la particularitățile locale ale provinciilor. Deosebirile între acestea erau prea mari pentru a se putea acționa uniform și concomitent în toate, fapt pentru care reformele administrative au fost realizate pe provincii, diferențiat și la date diferite; mai devreme și radical în statele ereditare, mai târziu și în forme moderate în Transilvania și în părțile vestice.

Iosif al II-lea a înțeles că eforturile de centralizare a statului și de modernizare a instituțiilor sale după precepte raționale trebuiau să vizeze în primul rând administrația cu rosturile sale de preluare, transmitere și executare a deciziilor centrale. Astfel că la nivelul acesteia ni se dezvăluie de fapt gradul de realizare a politicii puterii centrale, cât a preluat și la cât a renunțat aceasta din vechiul cadru instituțional local, cum l-a modificat și l-a adaptat trebuințelor sale, cum stările locale reprezentate de cele trei națiuni politice și patru religii recepte au căutat și parțial au reușit să eludeze dispozițiile, să amâne, dacă nu să împiedice, punerea lor în practică.

În politica de promovare a etatismului statul absolutist din timpul Mariei Tereza și a lui Iosif al II-lea trebuia înainte de toate să învingă rezistențele nobilimii și ale patriciatului săsesc care nu se voiau supuse puterii centrale, care pentru a nu ceda se retransau în organele reprezentative sau „constituționale” proprii. Astfel dieta și congregațiile comitatense și scăunale trebuiau slăbite, reduse în competențele și atribuțiile lor, pentru a le putea controla și transforma în instrumente docile ale puterii de stat absolutiste. Opoziția îndârjită a stărilor, lupta acestora pentru conservarea „constituționalismului”, efortul disperat de limitare a puterii statului și în special al prerogativelor împăratului au declanșat o politică de aversiune față de libertățile

regimului reprezentativ pe stări, față de nobilimea neproductivă și necontribuabilă. De aici și stăruința cu care Maria Tereza și Iosif al II-lea au regrupat instituțiile centrale și le-au circumscris atribuțiile, au desființat pe unele și au creat altele, au stabilit prin instrucțiuni și regulamente obligațiile aparatului funcționăresc, totul din nevoia unei funcționări cât mai „raționale”, mai „moderne” a întregii structuri etatice.

Reforma administrativă a început odată cu înființarea Consiliului de Stat (Staatsrat) în 1760 ale cărui rosturi au fost de cea mai mare importanță în promovarea absolutismului și a centralismului. Pentru Transilvania seria guvernatorilor de la Adolf Buccow la Carol O'Donell, guvernatori care au fost totodată între 1762-1770 și generali-comandanți, a inaugurat un guvernământ absolutist, după cum și cei mai mulți dintre membrii Consiliului gubernial și ai Cancelariei aulice nu au făcut decât să servească cu fidelitate politica absolutistă. S-a renunțat din 1761 și la convocarea dietei, aceasta nemaigăsindu-și locul în noile condiții ale guvernării prin decrete și ordonanțe.

Acțiunea unificatoare și centralizatoare a monarhului a depășit curând cadrele administrației centrale, pătrunzând treptat în compartimentul celei provinciale. Prin ordinul din 26 noiembrie 1783 a fost realizată reîmpărțirea administrativă a Transilvaniei, lichidându-se vechile teritorii ale națiunilor politice și lovindu-se grav în instituția comitatensă, instituție nobiliară prin excelență. Atribuțiile noilor comitate, în număr de 10 și apoi sporite la 11 din iunie 1784, au fost mult restrânse, autonomiile desființate, dreptul de a-și întocmi statute proprii suprimat, funcționarii comitatensi numiți de stat și pentru stat. Erau măsuri strict necesare pentru politica de centralizare și raționalizare a administrației, întrucât comitatul ca și scaunul trebuia să devină un element constitutiv al forței publice pusă în slujba politicii etatiste. Comiții nu mai trebuiau aleși de obștea comitatului din rândurile marii nobilimi ca reprezentanți ai acesteia, ci numiți de împărat, în calitate de comisari imperiali, iar atribuțiile lor largi restrânse la cele pur administrative pentru a deveni executanți fideli ai dispozițiilor puterii centrale. Atât ei, cât și comitatul nu trebuiau să mai exprime tendințele unei autonomii locale, puterea provincială trebuind să fie exercitată în numele împăratului și să corespundă necesităților guvernării absolutiste. Autoritatea congregațiilor comitatense trebuia și ea lichidată, cu atât mai mult cu cât, prin neconvocarea dietei, aceste adunări ajunseseră cadrul organizat al rezistenței stărilor față de politica absolutistă a monarhului. Prin ele, doar, nobilimea prezenta împăratului revendicările și doleanțele sale, prin ele înțelegea aceeași nobilime să se apare împotriva presiunilor politicii etatiste, să opună autorității monarhului pe cea a drepturilor istorice derivate din „statutele” proprii. Acestei concepții bazată pe tradiția nobiliară, pe aristocrație în conducere și pe ordinea „constituțională”, monarhul îi opune concepția sa despre

nevoile prezentului, ale utilității generale a statului și ale funcționării administrației în spiritul prerogativelor imperiale. De aici acțiunile hotărâte ale lui Iosif al II-lea împotriva stărilor pentru a elimina orice autorități locale interpușe între suveran și supuși, aceștia din urmă, prin utilitatea lor publică, considerați drept fundament al statului. Astfel centralismul statului absolutist s-a substituit, în demersul său reformativ, autonomiei locale a comitatului și scaunului, noul comitat devenind o simplă circumscripție administrativă a statului raționalizat, adaptat treptat nevoilor dezvoltării societății.

În Transilvania reforma administrativă în teritoriu era cu atât mai necesară cu cât autonomiile comitatelor și ale scaunelor săsești și secuiești erau dublate de cele rezultate din sistemul constituțional al celor trei națiuni politice și patru religii recepte. De aceea au fost luate măsuri speciale, precum instituirea, la 1781, pe Pământul Crăiesc a concivilității românilor cu sașii, chestiune asupra căreia împăratul a revenit în 1782 cu un nou ordin pentru a repeta și institui egalitatea în drepturi a celor două etnii. Rezistențele au fost mari, dar împăratul, cu stăruința care-l caracteriza, a reușit treptat să le învingă, să restrângă vechile „libertăți” interpretate exclusivist și să lichideze dependența unora dintre comunitățile românești (Rășinari, Săliște, Tălmăciu etc.) și secuiești (din Țara Bârsei) față de municipalitățile săsești.

Administrația locală, orășenească și sătească, nu a scăpat nici ea practicilor reformiste. La acest nivel reformele vizau extinderea controlului puterii politice asupra întregii structuri administrative a statului fie cu scopul de a slăbi și subordona autonomiile municipale orășenești, fie, dimpotrivă, pentru a spori atribuțiile administrației publice săsești vizavi de cea seniorială sau nobiliară.

Orașele libere regești, înzestrate cu largi privilegii și autonomii municipale, trebuiau restrânse în libertățile lor, supuse controlului riguros al politicii etatiste, pentru ca instituțiile lor să devină tot atâtea instrumente fidele și utile voinței monarhului. Exemplul unora, precum Clujul, este semnificativ, făcând dovada restructurării organizării și schimbării funcționalității administrației.

Aceeași intervenție a puterii centrale absolutiste este prezentă și la nivelul administrației săsești, încercându-se scoaterea juzilor săsești de sub influența și controlul stăpânilor de sate nobili, sporindu-li-se autoritatea în ideea de a interveni în conflictele dintre țărani iobagi și stăpânii feudali. Era o măsură menită să consolideze statutul social al supusului contribuabil în fața arbitrarului seniorial, dar să și limiteze puterea și abuzurile stăpânilor de pământ.

Prin urmare se constată din partea monarhului luminat un efort de subordonare a administrației controlului politic la toate nivelele, de la guberniu și comitat până la oraș și sat, urmărindu-se ca administrația să devină instrumentul de care puterea politică să

se folosească pentru a face să prevaleze sistemul său și să dea serviciilor publice impulsul conform intereselor sale. Se poate spune că puterea politică trasa drumul și se străduia să constrângă administrația a-l urma în calitate de servitor fidel și devotat voinței monarhului luminat.

În alt plan, măsurile de reformare promovate de absolutismul luminat au vizat și separarea atribuțiilor administrative de cele judecătorești, delimitându-se precis competențele, așa cum dovedesc categoriile de protocoale ale vremii în care problemele economico-administrative (politica et cameralia) apar dezbătute și soluționate separat de cele judiciare (judicialia). Prin această separare modernă a executivului de juridic practicile reformiste ale Mariei Tereza și Iosif al II-lea au reușit să reducă în Transilvania posibilitățile de abuz, sporind loialismul functionarului față de stat și asigurând continuitatea instituției în rezolvarea diferitelor probleme. Astfel erau lovite și slăbite vechile instituții lipsite de separația funcțiilor, impunându-se și pe această cale voința puterii absolutiste de lichidare a particularismelor provinciale, expresie a libertăților locale medievale. Prin ordonanța din 11 mai 1784, se adăuga introducerea limbii germane, în locul latinei, în administrația de stat, ca element complementar de unitate a imperiului și de asigurare a unei mai bune funcționări a executivului.

Aceeași politică de modernizare prin reforme succesive, politică inspirată de percepțiile raționale ale Luminilor și îndeosebi ale Aufklärung-ului, a făcut ca administrația Transilvaniei, Banatului și Partium-ului să ajungă a fi dominate structural și organizatoric de principiul unității și al ierarhizării, iar funcțional de sistemul colegial sau dicasterial. Astfel vechile deosebiri dintre administrația centrală austriacă, cea teritorială a principatului și comitatului și cea locală a orașului și satului dispar, dobândindu-se un puternic cheag unificator, atât de necesar procesului de modernizare. Aceeași semnificație pozitivă a avut-o și renunțarea la caracterul personal al serviciilor administrative prin transformarea lor în organe regnicolare, în dicasterii. Această nouă administrație constituie expresia efortului centralizator, a mijloacelor și modalităților prin care statul a acționat pentru a face din administrație și funcționari un instrument fidel și devotat. În același timp, administrația a devenit prin aceste prefaceri un mijloc activ de difuzare a progreselor civilizației Luminilor, exercitând asupra societății o supraveghere atentă și permanentă, observând și răspunzând nevoilor sale, urmând sau îndreptând tendințele sale în conformitate cu interesele rațiunii de stat. De acum, noua administrație este aceea prin care statul realizează ieșirea din sfera problemelor strict politice, pentru a pătrunde progresiv în cele mai multe compartimente ale vieții sociale, inclusiv pentru a se interpune în raporturile dintre stăpân și supus, dintre nobil și

țăranul dependent, deschizându-i larg acestuia din urmă drumul cu plângeri spre administrația superioară și spre forurile judiciare.

Urmărirea acestei intervenții cuprinzătoare și sistematice a statului în viața societății secolului al XVIII-lea relevă sporirea considerabilă a sarcinilor administrației, proliferarea oficiilor și a numărului servitorilor săi, la care se asocia biruința principiului modern al angajării și salarizării funcționarilor, înlăturându-se astfel consecințele negative ale venalității dregătorilor și asigurându-se instituției administrative funcționarea cu personal permanentizat și diferențiat în atribuții. Toate aceste prefaceri înnoitoare au fost rezultatul unei dezvoltări îndelungate și sinuoase, în care au trebuit învinse puternice rezistențe și mentalități.

Fluxul de modernizare al administrației s-a răsfrânt puternic și în activitatea scrisă, sporind numărul actelor și intensificându-se circulația lor, trecându-se la realizarea evidenței și a legăturii celor din administrația curentă cu cele păstrate în arhivă. Au fost reconsiderate acum și categoriile de acte, descoperindu-se valoarea actului administrativ, care dacă nu a dislocat, cel puțin a neutralizat valoarea actului juridic privilegial, legat mai mult de o noblețe privată și mai puțin de rațiunea publică a statului. Treptat administrația a devenit ea însăși o sursă de noblețe, statornicindu-se o nouă atitudine față de cel care servește statul, față de funcționarul adesea înnobilitat fie și numai pentru priceperea și meritele sale, încât noblețea de funcție a fost asociată și apoi s-a substituit celeia de sânge. Astfel că noua categorie socială a funcționarilor nu numai că a apărut ca un produs al birocrăției secolului al XVIII-lea, dar a devenit și un element definitoriu al acestui secol, de acum ascensiunea socială putându-se realiza și mai puțin nobil prin naștere, dar nu mai puțin nobil prin școală și merite personale.

Prin prefacerile sale înnoitoare se poate spune că administrația s-a resimțit din plin de pe urma politicii de raționalizare a statului promovată de monarhul luminat plecând de la necesități practice și de la o concepție mai largă filozofică și juridică.

6. ABSOLUTISM ȘI ÎNREGIMENTARE MILITARĂ

La mijlocul secolului al XVIII-lea forma de absolutism monarhic realizată în Franța era departe de a fi întâlnită în celelalte state europene, inclusiv în cel al Habsburgilor. Astfel, atât în Ungaria, cât și în Transilvania puterea legislativă și juridică era practic împărțită între suveran, dietă și nobilime.

Cât despre puterea financiară a împăratului, dreptul și posibilitatea efectivă a acestuia de a impune și percepe noi dări, fără aprobarea stărilor, erau atât de reduse, încât precaritatea resurselor sale bănești era bine cunoscută la toate curțile din Europa. De acea între situația financiară precară a împărătesei Maria Tereza (1740-1780) și

slăbiciunea politicii sale externe a existat o strânsă legătură. Această scădere a monarhiei austriece, angajată în numeroase conflicte militare pe care de regulă le-a pierdut, s-a datorat atât conjuncturii economice și politice defavorabile de la mijlocul secolului, cât și propriilor structuri etatice. Sporirea puterii financiare a monarhiei, inclusiv a forței sale militare, era împiedicată acum nu atât de sărăcia resurselor, cât mai ales de lipsa unei administrații financiare coerente și centralizate care să valorifice superior potențialul economic și demografic al țării.

În situația dată, agravată prin pierderile păcii cu turcii de la Belgrad (1739) și, mai cu seamă, după înfrângerea suferită în războiul de succesiune cu Prusia (1740-1748), împărăteasa Maria Tereza împreună cu consilierii săi s-au decis pentru reformarea structurilor instituționale ale statului, atât la nivel central, cât și provincial. Cu deosebire se urmărea ca fiscalitatea și armata să fie puse în acord cu principiile și voința puterii centrale, la fel administrația provincială care prezenta caracteristici proprii fiecărei țări intrate la date diferite și cu tradiții specifice în cuprinsul monarhiei. Perpetuarea particularismelor provinciale însemna limitarea puterii centrale, iar adunările de stări, *dieta* în cazul Transilvaniei, eluda orice politică absolutistă, inclusiv în materie fiscală și în probleme militare. Aceste dificultăți puteau fi depășite doar printr-o acțiune fermă de restructurare și modernizare a statului pentru a se asigura exercițiul nestingherit al puterii suverane, fapt care va reclama din partea împărătesei o stăruitoare și îndelungată practică reformistă de pe urma căreia s-a născut monarhia absolutistă.

Începutul reformelor se leagă de numele lui Haugwitz, președintele unei comisii speciale (*Hauptdeputation*) ale cărei lucrări au avut drept rezultat decretarea ordonanței din 1 mai 1749 prin care în statele ereditare afacerile administrative și financiare, încredințate unui *Directorium in publicis et cameralibus*, erau separate de cele judiciare, atribuite unei Curți superioare de justiție (*Oberste Justizstelle*). Prin aceasta era consacrat și realizat principiul modern al separării puterilor în stat, renunțându-se, de acum, la întâietatea tradițională a juridicului, moștenire de sorginte feudală a structurilor statale. În plus, prin autoritatea lărgită a *Consiliului privat* al împărătesei și prin autonomia și rolul sporit dobândit de administrativ era asigurată exercitarea drepturilor și prerogativelor puterii centrale asupra celor provinciale și locale, condiție indispensabilă afirmării absolutismului monarhic.

În acest context de reforme și restructurare a statului austriac, realitățile constituționale ale principatului Transilvaniei nu se puteau sustrage fluxului reformativ inițiat de împărăteasa Maria Tereza și continuat și amplificat de fiul său, Iosif al II-lea. În principat, reformele erau cu atât mai necesare, cu cât existau numeroase condiții

specifice care permiteau reprezentanților stărilor să se opună și să reziste, cu deosebire prin instituția dietală, exigențelor în creștere ale puterii centrale.

Astfel, principatul Transilvaniei moștenește și perpetua o individualitate proprie în cuprinsul monarhiei Habsburgice. În aparență guvernarea monarhului părea puternică, dar, în realitate - într-o țară unde lipsea o tradiție a absolutismului princiar și „constituționalismul” stărilor a funcționat neîntrerupt, bazându-se pe sistemul celor trei națiuni politice și patru religii recepte - nu întâlnim un absolutism care să-și subordoneze particularismul provincial efortului centralizator. Astfel, politica imperială nu putea acționa decât prin intermediul instituției reprezentative a stărilor, prin *dietă*, căreia strădania Vienei de a crea o administrație unitară întregului imperiu îi apărea ca o încercare disimilată de a spori autoritatea centrală și de a promova o guvernare autoritară.

Dar, dincolo de atitudinea stărilor din principat, Curtea din Viena înțelegea să consolideze centralismul politic și să facă eficientă guvernarea, de unde și continuarea și generalizarea acțiunilor de reformă în întreg cuprinsul imperiului. Pentru Transilvania asemenea măsuri de uniformizare administrativă erau cu atât mai necesare cu cât principatul se găsea la marginea imperiului, în vecinătatea teritoriilor românești vizate de expansiunea țaristă, încât controlul politic, confesional și militar se impunea poate mai mult decât în alte părți. Apărarea Transilvaniei trebuia consolidată și aceasta se putea face, în condițiile crizei financiare existente, doar prin sporirea forțelor sale militare prin noi efective mai puțin costisitoare. Soluția putea veni dinspre o practică mai veche a monarhiei, experimentată cu succes la granița cu turcii, în teritoriile sârbo-croate și slovene, acolo unde existau încă din secolul al XVI-lea regimentele de graniță ilirice.

Politica de înregimentare militară a unor teritorii din Transilvania putea oferi puterii un mijloc suplimentar de consolidare în principat și de promovare a reformelor față de care opoziția stărilor era atât de mare. În primul rând nobilimea și patriciatul orășenesc puteau fi mai ușor constrânse să accepte reformele și să renunțe la rezistență, prin slăbirea puterii lor economice și sociale, ca urmare a sustragerii de sub dependența lor a țăranilor și altor categorii sociale vizate de înregimentare.

Grănicerii, categorie de țărani cu obligații militare, în schimbul eliberării din iobăgie și a unor scutiri fiscale, deveneau nu numai un element de echilibru social, prin statutul lor de oameni liberi, ci și un exemplu pilduitor pentru alți iobagi și, în același timp, amenințător pentru nobili. Înregimentarea, ca măsură politică cu consecințe sociale, se impunea cu atât mai mult în Transilvania cu cât aici statisticile vremii consemnau, în 1767, o proporție de 6,74% familii nobile, în timp ce familiile contribuabile de iobagi și jeleri reprezentau 59,39% din totalul populației, revenind

unei familii nobiliare un număr de 9 familii de țărani dependenți, o proporție asemănătoare cu cea întâlnită doar în Polonia.

Această nobilime numeroasă, dar săracă în moșii și supuși, a agravat peste măsură sarcinile iobăgești și prin atitudinea sa politică ostilă reformelor a determinat, printre altele, opțiunea puterii pentru înregimentarea unei părți a țăranilor dependenți din Transilvania. Aceștia în general, cu deosebire iobagii români, au îmbrățișat inițiativa imperială, înregistrându-se refuz la militarizare doar în cazul unor categorii libere sau privilegiate de mici nobili și boieri din Secuime și Țara Făgărașului. În schimb, marea împotrivire la înregimentare era de așteptat să vină, și nu a întârzit, din partea nobilimii și a patriciatului orășenesc, care, fie și cu prețul unor despăgubiri și compensații, își vedeau pierdute domeniile și supușii, de unde și opoziția vehementă a dietei și a Universității săsești la planurile și acțiunile generalului Adolf Buccow.

Dintre aceste împotriviri am aminti în primul rând pe cele ale districtului și orașului Bistrița, multe înaintate autorităților superioare sub forma unor plângeri contra „*militēs confiniarias*”, precum cea generală, în 8 puncte, din 1765, prin care satele săsești bistrițene îi acuzau pe grănicerii români de pagube în păduri și semănături, de încălcarea jurisdicției săsești, de nerespectarea regulamentului la impuneri și a regimului negoțului cu cereale etc.

Pe lângă consolidarea bazei sociale a stăpânirii Habsburgice în Transilvania, înregimentarea mai putea aduce, la nevoie, și o refacere a pozițiilor bisericii greco-catolice din principat, un sprijin și ea al noii stăpâniri, dar greu încercată și mult slăbită în urma mișcărilor confesionale pricinuite de activitatea călugărilor ortodocși Visarion Sarai și Sofronie din Cioara. Este și motivul pentru care în acțiunea de înregimentare s-a ajuns la o conlucrare între generalii imperiali și ierarhii din Blaj, încercându-se la un moment dat condiționarea confesională a conscrierii militare, de unde și unele incidente și rezistențe din partea credincioșilor ortodocși.

Aceeași politică de înregimentare putea pune la dispoziția Curții din Viena mijloace suplimentare pentru un control mai riguros a legăturilor Transilvaniei cu Țările Române de peste Carpați, atât în plan economic, cât mai ales în cel cultural-religios. Aceasta în condițiile în care tratatul comercial, încheiat cu Poarta la Passarowitz(1718) și recunoscut ca veșnic în 1747, avantaja prin noul sistem vamal schimburile comerciale cu supușii Imperiului Otoman, în primul rând cu Țara Românească și Moldova, de unde și necesitatea pentru Habsburgi de a institui un cordon sanitar și, la nevoie, sistemul de carantină la trecerile peste Carpați. În supravegherea fluxului uman și comercial de aici, regimentele de graniță puteau lua locul vechilor *plăieși*, dovedindu-se mai eficiente și mai puțin costisitoare.

În alt plan, politica de înregimentare inaugurată și realizată în Transilvania prin generalii Buccow și Ziskovi• permitea Curții vieneze să promoveze, e adevărat într-o formă disimilată, elemente ale centralismului politic și ale reformismului terezian. Chestiunea este doar trădată, cu suficientă transparență, de însăși corespondența generalului comandant Adolf Buccow, care îndată după sosirea sa în Transilvania, în aprilie 1761, scria despre dieta principatului că ar fi de „*peu d'utilité*” (de puțin folos), cerând împărătesei: „*Il est temps, Madame, de faire voir, que Vôtre Majesté est souveraine*” (Este vremea, Doamnă, să arătați că Maiestatea Voastră sunteți suverană). Rezultatul a fost că pentru Transilvania guvernatorii Adolf Buccow, Andrei Hadik și Carol O'Donell au dobândit și calitatea de general-comandanți, inaugurând un guvernământ absolutist. Urmașii lor, Maria Iosif Auersperg și Samuel Brukenthal, deși guvernatori civili, au fost nu mai puțin oameni de încredere ai Curții din Viena și reprezentanți politici ai împăratului, la fel cu cei mai mulți dintre membrii Consiliului gubernial și ai Cancelariei aulice, instituții transformate treptat în tot atâtea instrumente ale politicii absolutiste.

Dieta principatului, care în 1761 s-a arătat atât de potrivnică planurilor și acțiunilor de înregimentare ale generalului Adolf Buccow a încetat să mai fie convocată, împărăteasa Maria Tereza dispensându-se de rosturile legislative, fiscale și judiciare ale unei instituții reprezentative a stărilor și ordinelor privilegiate, făcându-se loc guvernării absolutiste prin decrete și ordonanțe.

La drept vorbind unii consilieri intimi ai împărătesei, precum Türkheim și baronul Samuel Brukenthal, au descifrat corect, pe lângă alte cauze, și dedesubturile politice ale înființării regimentelor de graniță din principat. În acest sens, consilierul Türkheim arăta că „Prea înalta Curte s-a hotărât să înființeze granița militară din Transilvania nu atât din motivul sporirii forței sale militare, ci și din alte cauze, și anume să-și deschidă drumul pentru alte instituții utile...și să pună Transilvania...pe alte temelii”.

Judecata se regăsește în epocă, întocmai, și la baronul Samuel Brukenthal, sfetnic al generalului Buccow, care scria: „relev că primul și principalul mobil pentru înființarea graniței militare n-a fost paza munților, nici cea a potecilor, aceasta putea fi asigurată cu mult mai economic, ci cel al siguranței țării și al măririi puterii reale a statului în general”. Aceste interese ascunse ale puterii centrale explică de ce - constata același Brukenthal - „Buccow înmânase rapoartele sale direct suveranei, primind tot din partea ei instrucțiunile cuvenite; Consiliul aulic de război, organul militar superior, era străin de aceste proiecte, aflând numai întâmplător de planurile generalului”. Așadar, rezultă, cu evidență, că politica de înregimentare urmărea în Transilvania atât consolidarea apărării țării, în eventualitatea unui atac țarist, cât și sporirea șanselor și a

mijloacelor puterii centrale de a inaugura cât mai rapid și mai eficient politica de reforme într-un principat dominat de o numeroasă nobilime refractară la orice înnoire.

Dar, indiferent de mobilurile care au stat la baza inițierii și realizării politicii de înregimentare în Transilvania, cert este că prin această pârghie militară, împărăteasa Maria Tereza și consilierii săi vor putea impune principatului, mai rapid și cu mai multă eficiență, programul absolutist de reforme. De pe urma înregimentării vor beneficia atât Curtea din Viena, cât mai ales țăranii militarizați, aceștia din urmă scăpați de iobăgie și constituiți într-o largă categorie de oameni liberi.

Au rezultat astfel în cuprinsul principatului Transilvaniei, din Valea Rodnei peste Secuime, Țara Făgărașului, Mărginimea Sibiului și până în părțile Hunedoarei, nu mai puțin de 6 regimente grănicerești, dintre care, inițial, 3 românești și tot atâtea secuiești. La acestea se cuvine a fi adăugat batalionul I românesc din Banat, devenit mai târziu regimentul româno-iliric, încât, de la mijlocul secolului al XVIII-lea, monarhia dispunea de o importantă forță atât militară, capabilă să apere aceste teritorii de turci și ruși, cât și socială, sprijin la nevoie al politicii reformatoare.

Dar, dincolo de această posibilă instrumentalizare politică, urmările, în primul rând sociale și economice, ale înființării regimentelor de graniță, cu deosebire pentru români și într-o oarecare măsură pentru secui, nu sunt de neglijat. De pe urma înregimentării a sporit considerabil numărul românilor liberi, ajungându-se treptat la constituirea unei adevărate stări militare (*militaris status*) a cărei conștiință de sine a dus, în perioada *Supplex*-ului, la punerea noii instituții în serviciul propriei ridicări politice. Desigur, această mișcare a avut drept sprijin, pe lângă statutul socio-politic, și progresele materiale și școlare pe care le-a înregistrat miliția de graniță românească în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor.

Regimentele de graniță departe de a fi reductibile doar la fapte de arme, legislație și organizare militară, ele au însemnat și un anume mod de viață specific, materializat, printre altele, într-o administrație, justiție și economie proprie. Această din urmă componentă a vieții grănicerești ne dezvăluie poate cel mai bine adevărata măsură a progreselor materiale și culturale înregistrate de satele militarizate. Deosebirea acestora față de cele iobăgești punea în evidență virtuțile libertății sociale, fie ea chiar condiționată de multiple obligații militare.

În întreaga graniță ocupațiile economice tradiționale ale locuitorilor s-au perpetuat și dezvoltat, îmbogățindu-se în același timp cu elemente noi impuse de nevoia satisfacerii îndatoririlor militare. Pentru extinderea suprafeței pământului cultivabil și dezvoltarea agriculturii autoritățile militare au îngăduit defrișări, au ordonat regularizarea și îndiguirea unor cursuri de apă, desecarea mlaștinilor, amenajarea de drumuri și construirea de poduri.

Despre o asemenea muncă, desfășurată pe parcursul a patru ani în Valea Rodnei, colonelul Carol von Enzenberg, comandantul Regimentului 2 din Năsăud, putea să scrie în 1769: „, Primăvara, timp de patru săptămâni, am dispus cu mari greutate și trudă să se lăzuiească; în urma acestui efort deosebit, acum fiecare locuitor din acele sate poate semăna deja pentru sine un lot potrivit. S-au construit cu sârguință, cu nepusă trudă și pierdere de timp în comun 18 poduri stabile peste șanțuri și pâraie de munte; s-au îndiguit într-o albie mai multe văi de munte, s-au săpat șanțuri spre a câștiga teren și spre a se împiedica împotmolirea cu nisip la ploi. S-au construit drumuri solide, așa că s-a îmbunătățit ținutul sălbatic”.

În condițiile lipsei cerealelor suficiente pentru grăniceri s-a acționat și în direcția creșterii productivității și a veniturilor agrare, fiind constituită pe lângă fiecare regiment o *Comisie economică*. Aceasta se preocupa și căuta soluții pentru rezolvarea tuturor problemelor materiale ale vieții grănicerești, de la satisfacerea trebuințelor de hrană și de îmbrăcăminte până la cele de locuit. Astfel, într-un cadru mai general de etatism economic, susținător al cultivării unor plante noi, precum cartoful, au fost dispuse și în graniță măsuri pentru extinderea culturii acestuia, obținându-se în anul 1769 o producție de 10143 de câble. Asupra acestei culturi s-a revenit și prin ordonanța din 23 aprilie 1770, realizându-se o creștere a recoltei de cartofi, care, în 1774, ajunge numai pe teritoriul Regimentului de la Orlat la 2474 de câble. Potrivit datelor statistice din 1820 despre situația economică a graniței militare cultura cartofilor reușise să depășească suprafețele însămânțate cu grâu (9662 iugăre) sau porumb (9112 iugăre), totalizând nu mai puțin de 11371 de iugăre.

Nu a lipsit nici interesul pentru plantele textile și încurajarea meșteșugurilor casnice legate de acestea, grănicerii fiind îndrumați și sprijiniți în cultivarea și prelucrarea inului și a cânepei. Aceștia se cuvin asociate ajutoarele acordate gospodăriilor grănicerești pentru procurarea uneltelor agricole, pentru construirea anexelor gospodărești, îndrumările din 1767 pentru plantarea pomilor roditori, organizarea cursurilor de albinărit etc.

Prin toate aceste facilități și prin stăruințele administrației militare și a unor ofițeri, precum colonelul Carol von Enzenberg, populația grănicerească a ajuns curând să-și depășească prejudecățile și să devină receptivă la metodele raționale de cultivare a pământului, de creștere a animalelor și de exploatare a pădurilor și minelor, sporindu-și veniturile și îndeplinindu-și mai bine obligațiile militare. Astfel, granița militară se dovedea a fi nu numai un sprijin social în politica de reforme a absolutismului luminat, ci și un teren extrem de receptiv la etatismul economic promovat și stimulat de stat.

Pentru rosturile sale politice și sprijinul militar acordat dinastiei, pentru exemplul de viață socială umanizată și râvnită de ceilalți iobagi din principat, pentru implicarea în mișcarea de emancipare națională a *Supplex*-ului (1791), stările și ordinele din Transilvania, în condițiile morții lui Iosif al II-lea și a mișcării nobiliare de „restituire” a vechilor privilegii, solicită prin glasul guvernatorului Gheorghe Bánffy și a dietei desființarea graniței militare ca o „instituție ilegală”.

Față de această atitudine ostilă, în anul 1793, replica și intervenția noului împărat Francisc I a fost promptă și dură, amenințând că „dacă stările ardelene ar îndrăzni să transforme grănicerii în unelte ale lor sau să dizolve granița militară din Transilvania, voi dispune de mijloace suficiente pentru a zădărnici asemenea încercări ilegale”. Cu toată adversitatea pătimașă a stărilor ardelene granița militară a fost păstrată și în același timp supusă unor reforme de structură, continuând să aducă mari servicii imperiului, mai cu seamă în sângeroasele războaie napoleoniene.

Se poate spune, în final, că regimentele românești de graniță din Transilvania și Banat au îndeplinit la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui de al XIX-lea funcții multiple, constituind, printre altele, atât un reazem politic și social al reformelor absolutismului luminat, cât și o forță militară care prin sacrificii de sânge a apărut prestigiul și interesele statului pe care l-au servit sub jurământ. În același timp, grănicerii, prin statutul lor de oameni liberi și ajunși la conștiința propriilor drepturi, s-au afirmat și manifestat, sub deviza *Virtus romana rediviva*, ca un factor activ în lupta de emancipare socială și națională a românilor ardeleni și bănățeni.

7. POLITICA SOCIALĂ A CURȚII DIN VIENA ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA. RĂSCOALA LUI HOREA (1784)

Depășirea rezistenței opusă de diferite pături sociale din Transilvania extensiunii Imperiului Habsburgic și consolidarea regimului austriac în teritoriul intracarpatic după Pacea de la Satu Mare (1711) n-au putut înlătura dificultățile cu care o nouă administrație se confruntă în regiuni recent cucerite. Acestea erau aici cu mult mai mari decât în alte părți și derivau din anacronismul unei legislații de esență medievală instituită în secolele anterioare, din practicile nobilimii maghiare conservatoare în cel mai înalt grad, din abuzurile săvârșite de aceasta în cuprinsul propriilor domenii feudale. Nobilimea forma în Transilvania, potrivit unei statistici din 1767, ca urmare a păstrării vechilor privilegii și cumpărării de titluri nobiliare vândute cu generozitate interesată bănește de Curtea din Viena, 6,7% din totalul populației, fiind cea mai numeroasă nobilime din Europa acelei vremi⁴. Cea mai mare parte a

țăranimii transilvănene se găsea în stare de servitute, aproape 3/4 din totalul populației Principatului fiind iobăgită; iar iobăgimea era alcătuită în cea mai mare parte a ei din români. Aceasta se afla supusă la doi stăpâni, nobilimea maghiară și statul austriac.

Reformele preconizate de Curtea vieneză în Principatul Transilvaniei, odată cucerit, priveau și agricultura cu resursele ei, raporturile dintre iobagi și domnii lor de pământ. Reformismul terezian (1740-1780) și apoi cel iozefin (1780-1790) au urmărit fixarea obligațiilor țăranilor iobagi față de stăpânii domeniali pentru ca producătorul direct să poată presta și contribuția față de statul austriac. Astfel, legea urbarială din 1769 (Certa puncta) fixa robota țăranului iobag la 4 zile pe săptămână cu brațele și la 3 cu vitele, pentru ca jelerilor, categorie țărănească săracă, să li se scadă obligația la 2 zile pe săptămână. Din protestul adresat Curții din Viena de episcopul român greco-catolic de la Blaj, Inochentie Micu, rezultă cu prisosință abuzurile nobilimii în perioada anterioară reglementării urbariale menționate: „Se află și de aceia, care pe supușii săi în 3-4, ba și în toate zilele săptămânii îi silesc la lucru și peste tot timpul cel mai bun de lucru, mai amar îi tratează ca pe niște robi, deși robie aici nu este, că robilor li se dă cel puțin de mâncare, iar iobagilor nu”⁵. Abuzurile nobilimii continuă însă prin răstălmăcirea reglementării amintite, îngreunând starea iobagului, a gospodăriei lui, la care se adăugau condițiile oneroase în care stăpânii domeniali obligau la prestarea robotei.

În timpul împăratului Iosif al II-lea reformismul austriac, politica socială a Curții din Viena intră într-o nouă fază. După două călătorii întreprinse în Marele Principat al Transilvaniei (1773, 1783), când s-a convins personal de stările de lucruri intolerabile de aici, împăratul hotărăște introducerea neîntârziată a urbariului și extinderea desființării șerbiei și în această provincie a Imperiului⁶. Nobilimea maghiară din Principat reacționează prompt împotriva acestor intenții ale împăratului și prin intermediul Cancelariei aulice ungaro-transilvănene se străduiește să demonstreze inutilitatea reformei sociale în Transilvania și Ungaria. Aici, protestează ea, legile fundamentale ale țării (Tripartitum) exclud de la dreptul de proprietate pe nenobili; anularea legării de glie, re acordarea deci a dreptului de liberă strămutare iobagilor ar duce, susține ea, la părăsirea de către iobagi a pământurilor domeniiale. Mai mult, desființarea iobăgiei ereditare ar permite emigrarea masivă a țăranilor românilor în Principatele Române, la sud și est de Carpați⁷.

Răscoala lui Horea a izbucnit în toamna anului 1784 datorită agravării raporturilor sociale în Transilvania, creșterii obligațiilor țăranimii iobage față de stăpânii domeniali, pe fondul rezistenței nobilimii conservatoare din Principat față de reformele preconizate de Curtea din Viena⁸. Răscoala ca atare s-a declanșat pe fundalul opoziției îndârjite a nobilimii maghiare, refractară oricărei schimbări și măsuri

reformiste: nu politica socială a Vienei e cauza ridicării țărănești din 1784, ci neaplicarea ei ca urmare a refuzului domnilor de pământ retransați în curțile feudale ale căror vechi reguli le apărau cu cerbicie. Gânditorul francez J.-P. Brissot, stăruind asupra cauzelor răscoalei, arăta că „regimul feudal, ale cărui caracteristici oribile au fost șterse aproape pe întregul pământ, păstrează aici (în Transilvania) însă toate rigorile sale în acest ținut... Aici se regăsesc acei vechi baroni englezi, acei conți francezi care, așezați în micile lor castele, privesc pe iobagii lor ca pe niște mobile de care dispun după voința lor, și cu a căror libertate, muncă și chiar viața, ei pot să se joace, să o vândă, să o înstrăineze”⁹.

O situație specială întâlnim în Munții Apuseni. Aici, după cucerirea habsburgică, regiunea -datorită bogățiilor subsolului- este organizată în domeniul fiscal, depinzând direct de Curtea imperială. Prin sistemul arendării mijloacelor de venituri din Munții Apuseni se ajunge la restrângerea ultimelor libertăți ale locuitorilor moți, prin care ei își procurau de fapt subzistența. Nemulțumirile moșilor aveau să producă așa numitul „tumulț” din târgul de primăvară de la Câmpeni din mai 1782, semn prevestitor al răscoalei înseși. În Munți, peste domeniul minier, peste aparatul fiscal, se suprapunea autoritatea comitatansă (de Alba) și se săvârșeau, mai ales, abuzurile scăpate oricărui control, ale slujbașilor domeniali și de comitat. Împotriva acestora se întreprind călătoriile la Viena ale deputațiilor moșești în fruntea cărora se conturează personalitatea lui Horea, după numele său adevărat Nicula Ursu Vasilie, locuitor al comunei Albac. Se cerea insistent intervenția imperială pentru îndreptarea situației, pentru curmarea abuzurilor care apăseau asupra locuitorilor din Munți, asupra gospodăriilor acestora, implantate într-un cadru natural de condiție precară.

În teritoriul comitatens, pe domeniile nobiliare, supușii întrezăresc posibilitatea ieșirii din apăsătoarea iobăgie prin înscrierea lor ca voluntari în armata imperială. Conscriptia militară hotărâtă de împăratul Iosif al II-lea în ianuarie 1784 a stârnit printre țărani o largă mișcare în vara aceluiași an. Autoritățile intervin pentru liniștirea satelor, dar când din Zarand o grupare țărănească s-a hotărât să plece spre cetatea Alba Iulia, unde exista o puternică garnizoană militară austriacă, pentru a primi arme și deveni astfel militari, soldați ai împăratului, se produce incidentul de la Curechiu provocat la sfârșitul lunii octombrie 1784 de slujbași nobiliari care încearcă să-i oprească pe țărani cu forța. Este însăși scânteia care declanșează răscoala.

În situația dată, țărani zărândeni, iobagi domeniali, conduși de Crișan, originar din Vaca, de lângă Brad, multă vreme într-un regiment de linie din Transilvania, atacă începând din 2 noiembrie 1784 curțile nobiliare din cercul Bradului. Răscoala se extinde cu repeziciune în următoarele cinci zile în tot Zărândul și trece în părțile Hunedoarei, cu care forma acum un singur comitat. Din sat în sat, prin contagiune

mentală și acțiuni colective, având ca nucleu permanent o grupare țărănească originară din Zărand, de pe Criș, răscoala traversează la sud de râul Mureș și cuprinde Hațegul, urcând simultan pe Mureș în sus spre Alba Iulia. Din Zărand, după luarea jurământului primilor căpitani, în hotarul satului Blăjeni, la izvoarele Crișului Alb, în 4 noiembrie 1784 de către însuși Horea, răscoala se extinde deopotrivă înspre nord, cuprinzând Câmpenii, Abrudul, cucerit după un atac țărănesc. Aici, în triumghiul Câmpeni, Albac, Abrud se stabilește nucleul central al răscoalei, conducerea ei, de unde Horea va dirija cetele țărănești aflate în acțiune.

Astfel, în Zărand, răsculații, sub conducerea lui Crișan, extind spre vest aria răscoalei, care cuprinde și marginile răsăritene ale comitatului Arad și pe cele ale Bihorului. În Hunedoara-Hațeg cetele răsculaților acționau pe Mureș în sus, spre Alba Iulia, în jos înspre Arad, iar la Sud, până la Zăicani, conducerea având-o Petru Muntean, originar din Tara Românească. Pe Arieș în jos, în înaintarea ei, o ceată de răsculați trece în comitatele Turda și Cluj, atingând zonele Sălciua-Iara-Trascău. sub conducerea lui Cloșca și a lui Ion Horea, fiul căpitanului principal al răscoalei, o puternică grupare țărănească se îndreaptă spre Galda de Jos-Alba Iulia, intenționând eliberarea țăranilor închiși în temnița comitatului după tumultul de la Câmpeni din mai 1782¹⁰.

Răscoala țărănească a încorporat așadar atât teritoriu comitatens, cu domeniile nobiliare, precum și regiunea minieră a Munților Apuseni, asamblând problematica șerbiei nobiliare și a celei fiscale. În părțile Trăscăului răscoala a cuprins în iureșul ei, și sate cu iobagi unguri. Frământări țărănești se înregistrează și în comitatele care nu au fost efectiv cuprinse în aria răscoalei, până în nord, înspre Maramureș și în răsărit până în scaunele secuiești, peste tot iobagii afirmând că abia așteaptă să sosească Horea cu cetele sale pentru a se răscula¹¹.

Actul cel mai important produs în această fază, ofensivă, a răscoalei, îl constituie ultimatul țărănesc dat în numele lui Horea nobilimii refugiate în orașul Deva și notificat în apropiere, pe malul Mureșului, la Șoimuș, în 11 noiembrie 1784. El era urmarea atacului întreprins de răsculați în două rânduri asupra orașului Deva (6 și 7 noiembrie), respins de nobilimea maghiară ajutată de un efectiv militar coborât din cetatea de sus a Devei. Țăranii prinși de nobili sunt uciși cu o cruzime, rar întâlnită, de nobili și aruncați în gropi comune în spatele cetății, stârnind îndârjirea răsculaților din zonă, încrezători în victoria asupra orașului de pe Mureș, unde se concentrase nobilimea din comitat. Formularea ultimatului adresat nobilimii e actul cel mai radical din răscoală, reprezentativ pentru sensurile mișcării.

Condițiile iobăgimii răscolate, în formularea unor reprezentanți ai elitei rurale românești, erau: nobili mai mult să nu fie, fiecare să trăiască din slujba pe care o

îndeplinește, stăpânii nobili să părăsească o dată pentru totdeauna moșiile lor, să plătească și ei dări ca toți oamenii de rând, pământul nobililor să se împartă țăranilor¹².

Ultimatul țărănesc sintetizează cererile răsculaților, ale țăranilor iobagi din Transilvania, alte cereri, de interes zonal, fiind expuse de căpitani locali în cursul tratativelor soldate cu încheierea a patru „armistiții” între răsculații și comandanți militari austrieci, respectiv un trimis al Guberniului Transilvaniei în zona mai fierbinte și periculoasă pentru autorități din Zărand. Încheiate între 12-18 noiembrie 1784 la Tibru, Inuri, Sălciua și Valea Bradului, aceste „înșelătoare armistiții” au oprit înaintarea răscoalei pe direcțiile principale, permițând organizarea nobilimii, insurecționată din proprie inițiativă în aproape toate comitatele Transilvaniei. Comandantul militar al Principatului primește și el ordinul imperial de intrare în acțiune, efective militare din interior și din Panonia fiind trimise de urgență înspre aria răscoalei pentru a o izola și risipi cetele de răsculați. În ciocnirile care au loc la sfârșitul lunii noiembrie 1784 la Brad, Râmeți și Lupșa, țăranii înving: La Mihăileni în 7 decembrie 1784 însă efectivul militar comandat de vicecolonelul Kray a înfrânt ultima grupare țărănească din Zarand, unde răscoala a izbucnit și totodată se încheie. Horea își dizolvă și el, în asemenea împrejurări, gruparea din jurul său, afundându-se în pădurile de la nord de Albac, cu gândul de a reaprinde răscoala în primăvara următoare.

Prinderea căpitanilor principali ai răscoalei era de acum o chestiune de timp, ea realizându-se la sfârșitul lunii decembrie 1784. Aduși în fortăreața de la Alba Iulia, Horea, Cloșca și mai târziu Crișan sunt anchetați pe rând de o comisie numită de împărat, având în frunte pe contele Anton von Jankocich. Dinainte condamnați la moarte de Curtea imperială, Horea și Cloșca vor fi executați la marginea cetății Alba Iulia în 28 februarie 1785 prin frângerea cu roata, ultima asemenea barbară execuție din Europa. Regimentele imperiale rămân dislocate în Transilvania până în vara anului 1785, în locuri strategice și împrejurul regiunii Munților Apuseni, pentru a preîntâmpina reaprinderea răscoalei odată cu venirea primăverii.

Puternica răscoală țărănească din Transilvania condusă de Horea a ținut trează atenția opiniei europene, a cercurilor diplomatice și mai ales a presei. Aproape că nu există periodic ce apărea în Europa la sfârșitul anului 1784 și începutul celui următor care să nu fi publicat știri referitoare la principalele acțiuni din perimetrul răscoalei. De pe continentul european știrile privind răscoala țăranilor români din Transilvania străbat peste ocean, fiind preluate de ziarele din statele nord-americane. Broșuri, foi volante, stampe reproducând scene din răscoală erau vândute în principalele orașe ale Europei. Unele comentarii de presă erau favorabile întru totul cauzei răscoalei, viitorul șef al girondinilor, J.P. Brissot, luând apărarea țăranilor răsculați printr-o „scrisoare

deschisă” (o broșură tipărită la începutul anului 1785 în Apusul Europei) adresată împăratului Iosif al II-lea.

Prin răsunetul stârnit de răscoala lui Horea în străinătate problematica țărănească și românească din Transilvania intra în lumină europeană, contribuind în timp la edificarea cercurilor politice europene asupra chestiunii transilvănene¹³.

În contextul desfășurării răscoalei, Curtea din Viena se vede ea însăși obligată să reia acțiunea de reformă în Transilvania, să reglementeze raporturile dintre iobagi și nobili. Este publicată, astfel, la 22 august 1785 patenta imperială prin care se desființa servitutea personală, legarea de glie a țăranilor șerbi, care se puteau de acum căsători și fără consimțământul domnului de pământ, muta pe alte domenii, în alt sat, puteau să învețe carte și meserii, să-și testeze bunurile lor. Se extindea astfel, consecință a răscoalei țărănești, măsura aplicată între anii 1781-1782 în celelalte provincii ale Imperiului Habsburgic, măsură întârziată în Transilvania de opoziția nobilimii maghiare. Aceeași nobilime conservatoare va reuși anularea celor mai multe dintre reformele iozefine la moartea împăratului (1790), pentru ca dieta Transilvaniei din 1791-1792 să facă procesul reformismului austriac, reușind să amâne vreme de încă trei decenii reglementarea urbarială propriu zisă, a raporturilor dintre țăranii aserviți și nobili.

8. SUPPLEX LIBELLUS VALACHORUM

Sub acest titlu, care s-ar putea traduce cu „jalba românilor”, istoricul sas Iosif Carol Eder a tipărit la Cluj în anul 1791 actul înaintat împăratului Leopold de către „credincioșii săi supuși, clerul, nobilimea, starea militară și cea orășenească a întregii națiuni române din Transilvania”, însoțind textul petiției de comentarii critice proprii, ceea ce a prilejuit o susținută dezbatere polemică - cu prelungiri până în zilele noastre - având ca preocupare fundamentală îndreptățirea românilor la viața politică a țării, în nume propriu și proporțional cu numărul și meritele lor istorice, alături de unguri, sași și secui. În fond, o cheie de boltă a istoriei Transilvaniei, grevată fatalmente de interese politice divergente. Din acest punct de vedere, *Supplex Libellus Valachorum*, așa cum ne apare actul din 1791 în interpretarea lui David Prodan - de referință în istoriografia problemei - „nu constituie deci nici un început și nici un sfârșit, el constituie doar un moment într-o organică și istorică luptă politică, un act fundamental, intrat ca atare în conștiința istorică [...] Geneza lui este însăși lupta pentru ridicare politică a românilor din Transilvania, el reprezintă sintetic această luptă”.¹⁴ La 1791 *Supplex*-ul sintetiza programul politic al națiunii române astfel:

1. să fie revocate și desființate în chip public, ca nedemne și nedrepte, numirile odioase și pline de ocară, la adresa românilor, ca acelea de **tolerați, admiși, nesocotiți între Stări**, iar națiunea română, renăscută, să fie repusă în toate drepturile civile și religioase;

2. să fie respectate drepturile națiunii române ca națiune regnicolară, la egalitate cu ale națiunii ungare, așa cum prevede un decret al sfântului rege Ștefan, în care și ungurii și românii se bucură de aceleași imunități, fapt consemnat în scrisoarea conventului din Cluj-Mănăștur din anul 1437;

3. clerul, atât cel care s-a unit cât și cel care nu s-a unit, nobilimea și plebea, atât cea orășenească cât și cea rurală, să fie socotite, și în cazul românilor, ca părtașe la aceleași beneficii de care se bucură acestea în cazul celorlalte națiuni care alcătuiesc sistemul uniunii constituționale a țării;

4. în dietă, în comitate, în scaune, districte și orașe națiunea română să fie reprezentată proporțional cu numărul ei, și tot așa să se procedeze și la numirile noi și înaintările în slujbe fie la oficiile aulice, fie la cele provinciale;

5. unitățile administrative cu majoritate românească să aibă și numire românească, celelalte să poarte nume mixte, ori să-și păstreze numele după râuri și cetăți. Să se declare că toți locuitorii Principatului fără deosebire de națiune sau religie trebuie să se bucure, după starea și condiția fiecăruia, de aceleași libertăți și beneficii și să poarte pe măsura puterii lor aceleași sarcini.

Aceste postulate sunt precedate de o amplă argumentație luată din trecutul istoric:

- națiunea română este cea mai veche dintre națiunile Transilvaniei, ea nu poate fi socotită „admisă”, mai degrabă ea este cea care le-a „admis” pe celelalte;

- cu ungurii, românii conviețuiesc pe baza unei înțelegeri (***pactum convectum***), încheiată după moartea lui Gelu, când împreună și-au ales ca duce pe Tuhutum, ducele ungurilor; înțelegerea aceasta asigură aceleași drepturi cetățenești tuturor locuitorilor țării, egalitate consemnată și de diploma regelui Ștefan cel Sfânt; ba, mai mult, drepturile regnicolare ale românilor sunt recunoscute și la 1437, chiar anul constituirii lui „unio trium nationum”, în actul scrisorii de adevărire a conventului din Cluj-Mănăștur, care îl menționează pe Pavel cel Mare „stegar al obștii ungurilor și românilor”;

- unirea celor trei națiuni (unguri, sași și secui) nu s-a făcut cu eliminarea din drepturi a românilor, dovadă că tocmai în acest secol (al XV-lea) națiunea română ridică din sânul ei în demnitățile cele mai înalte ale regatului bărbați iluștri ca Iancu de Hunedoara Corvinul, Mătieș, fiul său și rege al Ungariei, pe alții cum sunt Ioan Getzi, Ștefan Josika și Nicolae Olahul;

- și în ce privește biserica, românii sunt primii care s-au încreștinat, încă de pe vremea romanilor, sub forma creștinismului răsăritean, ortodox, fără a li se contesta liberul exercițiu al religiei; când s-a făcut reforma religioasă și s-a scindat biserica romană în romano-catolici, calvino-reformați, evanghelic-luterani și socino-unitarieni, declarându-se acestea patru ca „religii recepte”, legile care îi recunosc pe aceștia nu-i pomenesc și pe românii ortodocși pentru motivul simplu că ei nu formau obiectul de referință a acestei scindări și deci rămân pe mai departe în exercițiul drepturilor de mai înainte;

- abia în secolul al XVII-lea națiunea română a fost răsturnată din drepturile sale prin articolele de legi ale colecțiilor *Approbatæ* și *Compilatæ*, care, în ce-i privește pe români, nu au la bază temeuri pozitive în legislația veche ci numai interpretări și adăugiri ale compicatorilor cu formulări tendențioase și injurioase.

De atunci încoace, luând de bune formulările la adresa națiunii române, de „venetică”, „admisă” și „tolerată” în țară „pentru folosul public”, românii au ajuns prin vitregia timpurilor, la starea tristă de azi (din anul 1791), când - în pofida recunoașterii drepturilor lor de către principii luminați care au fost Leopold I, Maria Tereza, și mai cu seamă Iosif II, și a decretelor reparatorii ale acestora - ei au fost excluși din drepturile cetățenești.

Cererile de a fi repuși în drepturi sunt apoi, după formularea lor, susținute de o nouă serie de argumente, de această dată inspirate din realitatea prezentului.

Nu numai că națiunea română este cea mai veche, cum o arătase analiza istorică, ea este și cea mai numeroasă.

Din 1.700.000 de locuitori cât număra populația Principatului înscrisă în recensământul din 1787 ea numără peste un milion. Ea întrece în număr pe toate celelalte națiuni ale țării luate împreună. Tot așa le întrece și în quantumul sarcinilor publice, dovedindu-se și cantitativ cea mai utilă binelui obștesc. În plan militar, de asemenea, populează în cel mai mare număr efectivele regimentelor de graniță a provinciei.

În consecință este îndreptățită la repunerea în drepturi, iar dacă Dieta s-ar opune la aceasta, memoriul cere împăratului să îngăduie românilor o adunare națională care să-și aleagă deputații proprii, mandatați să le apere interesele oriunde va fi nevoie, așa cum s-a îngăduit „națiunii ilirice” (sârbești).

În sfârșit, conchide memoriul, cele cinci puncte de revendicări se întemeiază, în esență, pe „echitatea naturală, pe principiile societății civile și pe pactele convenite” (*Aequitati naturali principiisque societatis civilis pactisque conventis*).

Așa cum s-a mai arătat, memoriul din 1791 nu este un act izolat. El a fost precedat de alte acțiuni petiționare, face parte dintr-o mișcare ca parte constitutivă a

luptei de emancipare națională a românilor din Transilvania ce străbate întregul veac al XVIII-lea. Ilustrează ceea ce s-a definit ca planul acțiunilor politice inițiate și purtate de intelectualitate, în primul rând de elita clerului, la care s-au asociat treptat și alte categorii, din funcționăria oficiilor administrative, din corpul ofițerilor, din lumea orașelor.

Cel care a inițiat această luptă politică, i-a fixat obiectivele și a susținut-o cu argumente specifice Țelurilor sale a fost Inochentie Micu. El inițiază programul politic al națiunii române în calitate sa de episcop, revendicând în primul rând drepturi pentru biserică și cler, dar treptat, printr-o impresionantă serie de acte, între care cel din 1743 se intitulează chiar *Supplex Libellus*, extinde acest program la ansamblul națiunii, alături de cler pledează și pentru interesele nobilimii, meseriașilor, țăranimii neamului său. Obiectivul central fixat de programul lui Inochentie Micu este recunoașterea națiunii sale ca națiune politică. Argumentele, și acestea, sunt preluate apoi de urmași: legile vechi, diplomele unirii, numărul majoritar al românilor, importanța neamului său ca „tezaur viu” al statului prin purtarea sarcinilor pentru binele public, vechimea și noblețea neamului. „El așează [astfel] temeliele pe care se va clădi întreaga luptă politică românească, inclusiv *Supplex Libellus Valachorum*”.¹⁵

În esență, revendicările din 1791 sunt aceleași cu cele pe care le formulase și pentru care cheltuisese atâta energie vajnicul episcop în urmă cu 40-50 de ani. Tezele sale sunt acum reunite, prezentate mai amplu, argumentate istoric mai fundamentat. Și totuși, un salt calitativ în programul revendicărilor de la 1791 prin cererea ca națiunea română să fie reprezentată *proporțional* la viața statului, la beneficiile publice, ceea ce însemna mai mult decât a fi egală celorlalte trei națiuni constituționale, însemna, de fapt, prin ponderea sa, să devină națiunea dominantă a țării.

Fără a fi exprimată explicit această teză e suficient de transparent întrevăzută pentru ca impactul în opinia contemporanilor să dezlănțuie furtună iar ecourile sale să rămână vii în conștiința politică românească până în pragul veacului nostru.

Eminența actului de la 1791, ca act fundamental al programului politic al națiunii române din secolul al XVIII-lea, rezidă mai larg în împrejurările istorice ce caracterizează evoluția societății din Transilvania în deceniile care l-au precedat și nemijlocit în împrejurările legate de moartea în 1790 a lui Iosif al II-lea.

După abdicarea lui Inochentie Micu (1751) - fostul episcop a mai trăit, în exil, până în anul 1768 - o altă personalitate de anvergura acestuia nu s-a mai putut ridica în fruntea luptei naționale. Ideile programului său politic nu s-au stins, însă, dimpotrivă, de la înălțimea acțiunii purtate cu atâta cutezanță de ilustrul său fondator, ele au diseminat la nivelul unei noi generații, acea generație de intelectuali născută în bună parte tocmai ca rezultat al acțiunilor sale, purtătoare de idei politice. Crescuți unii în

atmosfera de activism politic din chiar anturajul episcopului, cu deosebire protopopi fideli ai ierarhului lor, alții ridicați și școlaiți în centrele catolice, la Viena și Roma, de episcopul însuși, și, de acum în școlile proprii, ale Blajului, se afirmă - în pofida crizei prin care a trecut nația când cu mișcările masive de resurecție a ortodoxiei agitate de Visarion sau Sofronie - la o scară mai redusă ca amplitudine dar insistent și continuu până la a deveni, în cele din urmă o amplă mișcare culturală, nume ca cele ale lui Silvestru Caliani, Grigore Maior, George Pop, Nicolae Pop din Balomir, Gherontie Cotore, Ignatie Darabant, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Ștefan Pop, Augustin Körössy, Ioan Para, Petru Maior, Ioan Halmaghi, Chiril Țopa, Mihail Timariu, Ioan Piuariu-Molnar, Iosif Meheși, Ștefan Costa ș.a. Sunt cei pe care îi găsim implicați în purtarea mesajului politic național în toți acești ani, inclusiv în acțiuni petiționare către episcopii succesori ai lui Inochentie Micu, către guvern, către cancelaria aulică, către suveranul însuși. Unii sunt coautori în redactarea chiar a Supplexului din 1791. Asistăm după Inochentie Micu nu numai la o creștere numerică a intelectualității proprii ci și la o vădită creștere calitativă, ca valoare intelectuală a acestei generații, la nivelul epocii, de altfel în contextul unei efervescențe spirituale și cărturărești bine afirmată și în mediile intelectualității maghiare și săsești.

Recunoaștem aici pecetea enciclopedismului iluminist al veacului sub semnul căruia își desfășoară activitatea bărbați erudiți, instruiți în teologie, dar și în filozofia dreptului natural, în științele pozitive ale naturii, în dreptul constituțional și administrativ, și, nu în ultimul rând, în istorie, filologie, lingvistică și didactică. Din această ultimă perspectivă îi vedem animați de un înalt sentiment al responsabilității civice, preocupați să contribuie la ridicarea nivelului de educație națională a poporului de rând, conștienți de necesitatea și șansele realizării și pentru români a unei „renașteri” al cărui suflu străbate agitatoric întregul continent. „Virtus romana rediviva”, inscripția pe steagul regimentului de graniță de la Năsăud, simbolizează mai mult decât o referință la virtuțile militare ale strămoșilor, la noua forță militară românească pe cale să se afirme. Ea poate fi socotită sloganul acestei intelectualități și a mișcării naționale în ansamblul desfășurărilor sale, având ca țintă finală, una politică: o societate civilă în care românii să decidă în nume propriu cu privire la propriul lor statut politic.

Mișcarea națională s-a putut afirma desigur acum, în condițiile favorabile ale reformismului imperial. Politica de reforme, inițiată după 1740 de Maria Terezia, cu marja ei de toleranță, amplificată printr-o implicare atât de personală de fiul și succesorul ei, de Iosif al II-lea, în pofida caracterului său absolutist și centralizator, ce lovea în separatismul conservator și exclusivist al „națiunilor” politice constituționale, a făcut posibil un cadru oficial și legal de acțiune românească.

Paradoxal, în ce-i privește pe români, această răsturnare reformatoare de valori, a putut fi invocată inclusiv ca punct de plecare al răscoalei lui Horea, moment și el decisiv prin conotațiile sale naționale grevate în încărcătura sa evident masiv socială și antifeudală.

După răscoală problematica românească în conștiința contemporanilor se conturează mai limpede în toate articulațiile sale: sociale, religioase, naționale și politice. Dacă răscoala a solidarizat țărănimea în lupta pentru emancipare socială peste deosebiri confesionale de uniți sau ortodocși, lupta politică la nivelul intelectualității, pentru emancipare națională, după răscoală depășește și ea același prag. În cadrul național de ansamblu *Supplex libellus* este expresia de vârf pe acest plan al luptei, planul emancipării politice.

Momentul redactării suplicii la 1791 și acțiunea petiționară întreprinsă acum se leagă nemijlocit de împrejurările provocate de moartea lui Iosif al II-lea (în februarie 1790) și prăbușirea sistemului reformist, care i-a urmat. Sub presiunea forțelor conservatoare, tradiționaliste, în special ale nobilimii, nemulțumirile acesteia îndelung mocnite la adresa absolutismului reformist imperial, izbucnesc fățiș. Cuvântul de ordine în agitația și tensiunile momentului este acela al „restituirilor”, al „revocării ordinelor” prin întoarcere la stările de la 1780, ba chiar mai de dinainte. Nobilimea, în delirul unui entuziasm „patriotic”, naționalist, se și vedea repusă integral în vechile libertăți și imunități, visa o *restitutio in integrum* a sistemului constituțional al celor trei națiuni.

Adunările de comitat din primăvara lui 1791 jubilează de revenirea în forță la vechile prerogative ale instituției, se cere și convocarea de urgență a dietei Principatului, se reconstituie ordinea veche a comitatului, se trece la înlocuirea funcționarilor regimului iosefin, se cere înlocuirea acestora din toate oficiile publice ale țării. Se cere desființarea tuturor înlesnirilor făcute iobagilor, reîncorporarea lor discreționară în sistemul exclusiv al raporturilor senioriale, unde, chipurile, ar fi la adăpost de apăsarea lor publică, pe care o deplânge cu perfidie și cinism. Adunările desfid inclusiv reglementările urbariale tereziene, măsurile iosefine în acest sens, inclusiv dreptul de liberă mutare a iobagului. O înverșunare aparte se dezlănțuie față de măsurătorile cadastrale, de conscripțiile oficiale ale populației; actele acestor operate sunt adunate și arse public. Se cere eliminarea limbii germane din școli, din administrație; să se revină la vechiul sistem de educație cu revenire la manualele vechi, în limba maternă, adică maghiară; aceasta să fie limba, alături de limba latină, în care să se desfășoare activitățile nu numai în școli ci și limba oficială administrativă, în acest sector în exclusivitate. Se înlătură, în general, punct cu punct toate hotărârile vechiului regim ca fiind inovații dăunătoare țării și binelui public. Națiunea și cuvântul

„toleranță” sunt echivoce și dăunătoare. Să se revină la noțiunile și limbajul caracterizat de regimul exclusiv al „religiilor recepte” iar biserica românească să fie recunoscută numai dacă s-a unit cu una din aceste religii. Să se admonesteze și supravegheze preoțimea românească, să i se retragă înlesnirile acordate ei, sau bisericii românești, bunurile dobândite în regimul „toleranței” să-i fie retrase, să revină stăpânului „de drept”, adică nobilimii. Planează încă în atmosfera acestor adunări neliniștea exprimată în tonalități grave la gândul revenirii unei noi „horiade”, de unde o înverșunată discriminare în bloc la adresa românilor, cauză și instrument principal în decăderea țării, etc. etc. Se cere în consecință și desființarea regimentelor de graniță, revenirea la libertățile de altădată ale secuilor.

O exaltare asemănătoare și în rândul națiunii săsești, de restituire în drepturile sale exclusive în Pământul Crăiesc, atât de uzurpate de regimul concivilității în care a fost posibilă și integrarea românilor.

Așadar, o solidarizare generală a forțelor conservatoare, o dezbatere până la elementele de detaliu într-un rechizitoriu sever la procesul făcut regimului absolutist. Hotărârile adunărilor de jurisdicții locale sunt apoi cuprinse în instrucțiuni corespunzătoare de care să uzeze deputații acestora la dieta țării ce urmează a fi neîntârziat convocată.

Față cu toate acestea, românii și ei, își strâng rândurile, se țin la curent cu mersul evenimentelor, așa cum o reflectă susținuta corespondență schimbată între frunțașii intelectuali ai națiunii, cu aluzii abia mascate la „lucrul de taină” al neamului, dezbătut între ei și la întâlniri de obicei restrânse. Inițiative din mai multe direcții se concretizează în proiecte de memorii, în încercarea de a concretiza un efort conjugat care să polarizeze acțiunea la nivelul celor doi episcopi ai bisericilor ortodoxă și unită, Gherasim Adamovici și Ioan Bob. Într-o atmosferă încărcată de febra restituirilor, cu trimitere la trecutul istoric, de la cel mai apropiat până la secolele de început ale raporturilor dintre popoarele diferite ale țării, românii răspund în acest joc de referințe, cu aceeași monedă. Cel mai activ se arată a fi Ioan Para, vicarul unit al Năsăudului. El este autorul, sau coautorul mai multor memorii alcătuite din lunile mai-decembrie 1790, prin care se cere reprezentare românească în dietă, prin deputații proprii, cu drept de vot, se cere congres național și recunoașterea românilor ca a patra națiune constituțională. Argumentele anticipează pe cele din *Supplex*. Cererile sunt redactate fie în numele clerului, fie în numele regimentelor românești de graniță. Asociază la semnătura proprie și semnăturile altora, a lui Petru Maior, respectiv a lui Ioan Halmaghi, vicarul Făgărașului, și a lui Chiril Țopa, protopopul Sibiului. Petiție după petiție pleacă spre episcopi, spre guvern, spre împărat, atrăgând dezaprobări oficiale și chemarea la ordine. Refuzat de episcopul din Blaj se adresează lui Ignatie Darabant, la

Oradea. Eforturile converg în cele din urmă spre Oradea unde, din elementele deja prezente în suita memoriilor precedente a fost redactat într-o primă formă în limba germană, textul final al actului de bază al *Supplex*-ului care în varianta sa latină urma să fie înaintat suveranului. Memoriul în limba latină n-a fost însă preluat *ad litteram*. Din analiza comparativă a celor două variante se vedește însă că versiunea germană (care formulează numai trei puncte de revendicări) este una preliminară și că a putut fi concepută și redactată de Iosif Meheși concipist la Cancelaria aulică.

Versiunea latină, textul ultim, cel înaintat împăratului, a fost definitivat tot la Oradea, fiind pregătit și expedit la 28 martie 1791. El trebuie că a fost rezultatul unei colaborări colective în care se regăsește contribuția directă sau cunoștințele în materie a unor juriști și istorici printre care: Iosif Meheși, Ioan Para, Samuil Micu, Petru Maior, Ignatie Darabant, Ioan Piuariu-Molnar, Gheorghe Șincai și alții.

Ajuns în mâinile împăratului, acesta l-a trimis dietei cu rescriptul din 18 mai 1791, nu înainte de a avea referatul cancelarului aulic al Transilvaniei. În esență referatul e total negativ. Cererile formulate în suplică n-au nici un temei, sunt nejustificate, ba chiar primejdioase. Românii să fie tratați în continuare după prevederile articolului VI din legiurile anului 1744 conform căruia ei se socotesc parte a națiunii pe teritoriul căreia locuiesc și trebuie să se supuna jurisdicțiilor respective.

Dieta, atât de mult așteptată de Stări, ale cărei lucrări începuseră în 21 decembrie 1790 (au durat până la 9 august 1791) ia act de memoriul românilor în iunie, când i-a fost citit în ședință plenară. Din plecare dieta s-a arătat surprinsă, apoi consternată, apoi indignată de cutezanța actului. Nici nu e de mirare. Componenta dietei arată o proporție preponderent nobiliară, de 85% sub raport social, național fiind absolut neromânească, cu 90% unguri și secui și 10% sași. Românii? Unul singur, episcopul Ioan Bob, și acesta nu ca reprezentant al națiunii sale, ci ca regalist. În acest fel memoriul este sortit unui eșec total. Încredințat de dietă spre examinare unei deputații interne, aceasta referă negativ. Respinge mai cu seamă fundamentul istoric al memoriului: românii nu sunt urmașii originarilor la care trimite istoria îndepărtată, ci venetici din țările vecine; doar în ținuturile Făgărașului și al Hunedoarei ar mai fi din aceia, dar ei se bucură, ca nobili, de toate libertățile condiției lor sociale, alături de ceilalți nobili ai țării; la fel se bucură de toate libertățile religioase acei români care s-au decis sau se vor decide să se unească cu una sau alta din religiile recepte. Și ceea ce ar putea fi luat cu titlu de concesiune din referatul deputației ascunde de fapt aceeași poziție de marginalizare la adresa românilor. Se admite, astfel, ideea de a se cultiva acest popor, începând cu preoțimea, dar numai cu o instrucție minimală, nicidecum peste pragul de interes al ocupațiilor agricole la care să rămână preoții dimpreună cu credincioșii lor.

Opiniile comisiei au fost desigur însușite de dietă, primite ca atare atât la Consiliul de Stat cât și la cancelaria aulică. Cu aceasta, oficial, acțiunea românilor putea fi considerată pe deplin închisă.

Încercările ulterioare de a reactualiza doleanțele n-au avut nici ele mai mult succes, ba chiar au fost respinse cu opinii și mai tranșant negative, iar la proiectul de cultivare a neamului românesc se mai adaugă „grija” de a găsi pentru susținerea lui, modalitatea de a se răspândi între români limba maghiară.

În aceste condiții, ale unui regim politic de un conservatorism sever, având de înfruntat primejdiile dezlănțuite de revoluția franceză în expansiunea ei continentală, mișcarea revendicativă își pierde o vreme acuitatea. Problema românească trece astfel din planul acțiunilor politice fățișe, prelungindu-se în polemicile erudite ale învățaților vremii. Spiritul și experiența Supplex-ului vor rămâne însă teren de referință, firul călăuzitor al luptei naționale pe mai departe.

Actul se va dovedi și în posteritate unul fundamental pe drumul afirmării poporului român ca națiune, marcând decisiv acest proces prin încărcătura sa doctrinară. El a fost judecat astfel nu numai în conștiința românească, ca parte constitutivă a acesteia, ci și, indirect, în conștiința ostilă a străinilor, prin vehemența cu care a fost contestat.

De la notele „critice” ale lui Eder cu care acesta însoțise ediția actului din chiar anul dezbaterii și respingerii sale, cu răspunsurile polemice ce nu au întârziat să le întâmpine, angajate de Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior și Ioan Budai-Deleanu, confruntarea continuă neostoit și cu aceeași fervoare până în zilele noastre. Când această confruntare va avea deșteptăciunea să se desprindă de ceea ce un text polemic de epocă numea „amorul propriu intolerabil”, „lipsa de exigență față de sine de nesuferit caracteristică îndătinată a acelor creaturi insuportabile, numite pseudo-savanți”, o reconciliere folositoare părților s-ar putea să fie și adevărată.

NOTE

-
1. **Histoire de la Transylvanie**. Sous la direction de Béla Köpeczi, Budapesta, 1991, p. 400.
 2. Ediția M. Kogălniceanu, III, 1874, p. 379.
 3. N. Iorga, **Acte românești și câteva grecești din arhivele Companiei de comerț oriental din Brașov**, Vălenii de Munte, 1932, p. 197-204.
 4. **Din istoria Transilvaniei**, I, ediția a III-a, Editura Academiei, București, 1963, p. 237.
 5. Traducerea memoriului lui Alexandru Șterca Șuluțiu, **Istoria Horii și a poporului românesc din Munții Apuseni și Ardealului**, în „Izvoarele răscoalei lui Horea. Seria B. Izvoare narative”, vol. II, Editura Academiei, București, 1983, 371-380.

-
6. D. Prodan, **Die Aufhebung der Leibeigenschaft in Siebenbürgen**, în „Südost-Forschungen”, XXIX, 1970, p. 3-42.
 7. Eckhart Ferenc, **A Bécsi udvar jobbágypolitikája 1761-1790-ig**, în „Századok”, 90, 1956, p. 110-112.
 8. D. Prodan, **Problema iobăgiei în Transilvania 1700-1848**, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 106-186.
 9. J.-P. Brissot, **Seconde lettre d'un défenseur du peuple à l'empereur Joseph II**, Dublin (sic!), 1985, p. 67-68.
 10. Pentru problematica răcoalei lui Horea în general vezi mai pe larg Nicolae Densușianu, **Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria 1784-1785**. Scrisă pe baza documentelor oficiale, București, 1884, VI + 523p.; D. Prodan, **Răscoala lui Horea**, Ediție nouă, revăzută, vol. I-II, București, 1984, 623 + 775 p.
 11. Magyari András, **A Horea vezette 1784. évi parasztfelkelés a források tükrében**, Editura Kriterion, București, 1984, 361 p.
 12. D. Prodan, **L'Ultimatum des paysans adressé à la noblesse dans l'insurrection de Horea**, în „Revue Roumanie d'histoire”, 18, 1979, no. 4, p. 687-698.
 13. Nicolae Edroiu, **Horea's Uprising. European Echoes**, Editura Academiei, București, 1984, p. 47-186.
 14. D. Prodan, **Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române**, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 9.
 15. D. Prodan, *op. cit.*, p. 188.